

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**
Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

«РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»

Виконала:

студентка II курсу, 23А групи

Спеціальності 013 «Початкова освіта»

Шпеко Анна Андріївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Лимар Юлія Михайлівна

Чернігів – 2021

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2021 року.

Студентка

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від «___» _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____ (підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Шпеко А. А. Розвиток соціальних навичок молодших школярів. Спеціальність 013 Початкова освіта. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 2021. 97 с.

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано важливість розвитку соціальних навичок учнів початкової школи. Розкрито поняття «соціальні навички», визначено критерії та показники їх сформованості в молодшому шкільному віці. Проаналізовано особливості формування соціальних навичок молодших школярів в освітньому процесі та інформаційному просторі. Розроблено та експериментально перевірено систему вправ для розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку, яку доцільно використовувати на уроках і в позакласній роботі.

Ключові слова: демократія, молодший шкільний вік, партнерство, соціальні навички, система вправ, технологічний світ.

ABSTRACT

Anna Shpeko. Social skills development of primary school students. Specialty 013 Primary education. Taras Shevchenko National University «Chernihiv Collegium». 2021. p. 97.

The importance of social skills development of primary school students is substantiated in the qualification work. The concept of "social skills" is defined, the criteria and indicators of their formation in primary school are revealed. Peculiarities of social skills formation of junior schoolchildren in the educational process and information space are analyzed. A system of exercises for the social skills development in primary school children has been developed and experimentally tested. This system of exercises is appropriate to use both during classes and extracurricular activities.

Keywords: democracy, primary school age, partnership, social skills, system of exercises, technological world.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	10
1.1. Психолого-педагогічні основи розвитку соціальних навичок учнів початкової школи	10
1.2. Сутність та структура соціальних навичок учнів початкової школи	24
1.3. Особливості формування соціальних навичок молодших школярів у сучасному інформаційному просторі.....	38
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	49
2.1. Стан проблеми розвитку соціальних навичок учнів у практиці початкової школи	49
2.2. Процес і результати експериментального дослідження розвитку соціальних навичок молодших школярів	63
Висновки до другого розділу.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	91
Додаток А.....	91
Додаток Б	93
Додаток В.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. У контексті освітніх та соціально-економічних тенденцій постає нагальна проблема суцільної комп'ютеризації, яка охопила практично всі сфери сучасної людської діяльності, водночас люди потребують згуртованості населення, розширення кола спілкування, покращення культури ефективної взаємодії. Відтак посилюється увага до навичок, потрібних для гармонійного співіснування в соціумі, що зазнає технологічної революції. Тому освіта XXI століття спрямована не лише на здобуття академічних знань школярами, а на створення умов для оптимального розвитку потенціалу кожного учня; розвитку його прагнення до інновацій; здатності до творчості, вміння критично оцінювати інформацію, аналізувати ситуації та вирішувати проблеми, будувати позитивні моделі взаємозв'язків з оточуючими. Формування цих якостей необхідно здійснювати якомога раніше. Значні можливості щодо цього має період навчання дитини в початковій школі.

У початковій школі формується новий тип відносин з оточенням, з'являється розуміння того, що від поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, засвоюються певні соціальні норми, відбувається зближення з групою однолітків, де необхідними є навички конструктивної взаємодії. Соціальні навички, сформовані у молодшому шкільному віці, є основою подальшого розвитку особистості.

Різні аспекти процесу формування соціальних навичок досліджувалися вченими і знайшли відображення в низці наукових праць. Зокрема проаналізовано концептуальні підходи до визначення поняття «соціальні навички» (Ю. Ткачук); описано психологічні умови розвитку соціальних навичок молодших школярів та роль вчителя в цьому процесі (І. Бондарева); репрезентовано особливості дитячої дружби, основні характеристики поведінки щодо прийняття та неприйняття однолітками до певної соціальної групи та вплив популярності на взаємовідносини (С. Ашер, К. Макдональд);

досліджено та підтверджено, що низький рівень і брак соціальних навичок призводить до булінгу (Я. Ларк і Т. Беран); розроблено заходи втручання для дітей і підлітків, які страждають емоційними й поведінковими розладами або перебувають у групі ризику та представлено систему покращення соціальних навичок (С. Елліот, Ф. Грешем); розглянуто особливості формування навичок соціалізації в учнів з особливими освітніми потребами (комбіноване порушення розвитку – О. Щуцька; розлади аутистичного спектра – Л. Ніколенко, К. Островська, В. Тарсун і Г. Хворова; порушення інтелектуального розвитку – І. Татяничикова).

Однак подальшого дослідження потребує питання організації освітнього процесу таким чином, щоб учні набували навичок, які об'єктивно застосовуватимуться ними в житті. Це зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи: «Розвиток соціальних навичок молодших школярів».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити систему вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів.

Завдання дослідження:

- проаналізувати психологічні, педагогічні та методичні джерела з проблеми розвитку соціальних навичок молодших школярів;
- проаналізувати сутність поняття «соціальні навички», їх компоненти та особливості формування в освітньому процесі та в інформаційному просторі;
- дослідити сучасний стан проблеми розвитку соціальних навичок учнів у практиці початкової школи;
- розробити та експериментально перевірити систему вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів, визначити умови її застосування під час освітнього процесу та в позаурочній діяльності.

Об'єкт дослідження: процес формування соціальних навичок молодших школярів.

Предмет дослідження: система вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів та умови її застосування в освітньому процесі.

Для реалізації поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження:**

– *теоретичні:* теоретичний аналіз наукової, методичної та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; аналіз нормативних документів початкової школи; ознайомлення з розробками вправ для соціалізації учнів;

– *емпіричні:* анкетування учнів початкових класів, індивідуальна бесіда, спостереження з метою діагностування рівня розвитку соціальних навичок молодших школярів; анкетування вчителів початкових класів з метою виявлення стану досліджуваної проблеми в педагогічній практиці; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний), методи математичної статистики й обробки результатів з метою перевірки ефективності впровадження системи вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшому дослідженні сутності, структури та шляхів розвитку соціальних навичок сучасних молодших школярів, зокрема й в інформаційному просторі.

Практичне значення роботи полягає у розробці системи вправ для розвитку соціальних навичок учнів початкової школи, які можуть бути використані на уроках в початковій школі та в позаурочній діяльності.

Апробація результатів дослідження відбулася в процесі участі в III Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні програми і проекти в психології, педагогіці, освіті» (м. Одеса, 12-13 березня 2021 р.), V Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (м. Вінниця, 22-23 квітня 2021 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю

«Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти» (м. Чернігів, 11-12 червня 2021 р.), V Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (м. Вінниця, 17-18 листопада 2021 р.).

Публікації. За матеріалами кваліфікаційної роботи опубліковано 1 фахову статтю і 3 тез доповідей:

1) Шпеко А. А. Форми і методи розвитку соціальних навичок молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 34. Т. 1. Одеса, 2021. С. 152-156.

2) Шпеко А. А. Вплив соцмереж на розвиток соціальних навичок молодших школярів. *Інноваційні програми і проекти в психології, педагогіці, освіті* : Матеріали III Міжнар. науково-практичної конференції (м. Одеса, 12-13 березня 2021 р.) ; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Одеса : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2021. С. 66-70.

3) Шпеко А., Лимар Ю. Розвиток соціальних навичок молодших школярів шляхом залучення до театральної діяльності. *Актуальні проблеми формування творчої особисті педагога* : збірник матеріалів V Міжнар. Інтернет-конференції (м. Вінниця, 22-23 квітня 2021 р.) / за ред. О. А. Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. С. 602-605.

4) Шпеко А. А., Лимар Ю. М. Використання театралізованих вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів. *Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Чернігів, 11-12 червня 2021 р.) ;

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.
Чернігів, 2021. С. 92-95.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі ЗЗСО №34 м. Чернігова (3-Б клас, вчитель Ляшенко Є. В., 3-А клас, вчитель Сміян Л. І.). До експерименту було залучено 40 учнів початкових класів та 87 учителів початкових класів.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та 3 додатків.

Кількість використаних джерел – 59 (з них 38 – українською мовою, 21 – іноземною). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 95 сторінок, обсяг основного тексту – 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Психолого-педагогічні основи розвитку соціальних навичок учнів початкової школи

У сучасній царині наук спостерігається стрімкий поступ, а саме: з'являються новітні об'єкти досліджень, що є передумовою для винайдення суспільно корисного та практичного в різних сферах. Безумовно, завдяки швидким темпам розвитку технологій, ринок праці дещо змінюється, адже стають актуальними професії, які раніше були невідомими для людства, а також зникають ті, що не мають ніякої ваги сьогодні. Як вважає А. Шлейхер є «висока ймовірність того, що майбутня робота поєднуватиме комп'ютерний інтелект з людськими соціальними й емоційними навичками, ставленням і цінностями» [34, с. 231]. Такі тенденції зумовлюють посилення уваги до формування навичок, необхідних для гармонійного співіснування людей у суспільстві ери технологій. Очевидно, що їх формування необхідно здійснювати якомога раніше.

Саме тому в сучасній освітній парадигмі особливого значення надано проблемі формування цілісної особистості молодшого школяра, яка здатна до соціальної активності на засадах компетентнісного підходу, про що зазначено в «Державному стандарті початкової загальної освіти». Згідно з яким, основою формування ключових компетентностей є досвід здобувачів освіти, їх потреби, які мотивують до навчання, знання та вміння, які формуються в різному освітньому середовищі (школі, родині), різноманітних соціальних ситуаціях і зумовлюють формування ставлення до них [9].

До того ж «педагоги повинні бачити в кожній дитині індивідуальність, враховувати особливості розвитку, культивувати оригінальність, створювати неповторну траєкторію для її особистісного зростання і творчої

самореалізації» [45, с. 120], закладаючи фундамент для майбутнього соціального й академічного успіху.

Важливою здатністю, яку потрібно розвивати з раннього віку, є сфера соціальних навичок, оскільки вони визначатимуть, чи буде дитина прийнята у соціальному середовищі, що може включати сім'ю, школу та громаду. Ці навички в основному використовуються у взаємодії із соціумом у соціальній діяльності, що приносить користь як окремим людям, так і громадам. Однак, якщо дитина має погані соціальні навички, вона, як правило, буде асоціальною особою, яка не піклується про своє соціальне життя [54, с. 72].

Батьки – це незаперечний авторитет для дітей, за поведінкою яких вони пильно слідкують, вчаться копіювати відносини з оточенням, досліджують їхні рівні взаємодії. Це перші педагоги, за допомогою яких дитина соціалізується, у неї закладаються цінності, світогляд, від батьків переймаються моральні якості, манери поведінки [19, с. 243].

Будучи вихованцями закладів дошкільної освіти діти починають знайомитися з однолітками та іншими дорослими, вчаться співпрацювати в ігровій формі, формують своє коло спілкування, аналізують не лише спрямовані до них емоції, а й спостерігають за комунікацією вихователів. Чим доросліше стають діти, тим складнішими є їх соціальні взаємини. Коли вихованці потрапляють у школу, то ситуація зазнає змін, адже тих, кого може наслідувати учень, стає значно більше.

Тому важливо налагодити таку систему спілкування, за якої батьки будуть у довірливих стосунках з вчителем та іншими батьками, обмінюватимуться думками, ідеями, ставитимуть запитання, ділитимуться труднощами і спільно шукатимуть шляхи вирішення освітніх проблем, відчуваючи свою відповідальність і докладаючи максимум зусиль. Тільки так взаємодія буде ефективною і принесе значну користь в освітньому процесі [19, с. 243].

Формування соціальних навичок відбувається у процесі соціально значущої діяльності через кооперацію індивіда з оточенням, зокрема під час

освітнього процесу. Уважаємо, що є низка факторів, які можуть негативно впливати на їх набуття, такі як: апатія (байдуже ставлення та відсутність інтересу до всього, що оточує); відсутність життєвих цілей; завищена самооцінка; невпевненість у собі (занижена самоцінність); труднощі у взаємовідносинах; недостатня обізнаність у темах спілкування; проведення дозвілля у гаджетах; бідний словниковий запас; страх критики, насмішок і засудження; небажання слухати інших; сімейні прогалини: пасивність батьків щодо виховання дітей, авторитарні стосунки в родині, зайнятість батьків, особистий приклад тата або мами.

Нова соціальна позиція – вступ до школи – включає дитину, яка раніше була захищена сім'єю, в різнопланові міжособистісні стосунки («дитина – дорослі», «дитина – діти», «дитина – вчитель»), де потрібно відстоювати власні думки, позиції, право на автономність [27, с. 201]. Так, першокласники активно входять у світ, сповнений різними типами зв'язків та видами діяльності, зокрема суспільного характеру. До того ж така зміна соціального клімату не залишається осторонь сучасних засобів, якими є інформаційні прилади.

З дитинства багато людей зіштовхуються з соціальними проблемами, пов'язаними з цінними категоріями, такими як дружба, навчання, дозвілля та іншими. У закладах освіти навчають дитину їх долати, створюючи сприятливе середовище для розвитку необхідних для життя навичок.

З огляду на ці проблеми, пріоритетними серед завдань, які ставить перед собою вчитель, мають бути ті, які сприяють розвитку цінних якостей особистості: товарищкості (здатність наближатися до інших, як до друзів, так і до незнайомих людей, ініціюючи та підтримуючи соціальні зв'язки: учень працює у команді, має хист до публічних виступів), асертивності (впевнено висловлювати думки, потреби та почуття, здійснювати соціальний вплив, брати на себе відповідальність у класі або команді), толерантності (школяр відкритий до різних точок зору, цінує різноманітність, іноземців та їх культуру, має друзів різного походження), відповідальності (виконувати

зобов'язання, бути пунктуальним і надійним: приїжджати вчасно на зустрічі, виконувати домовленості та обіцянки) [55, с. 8-9].

У період навчання в початковій школі учні збагачують взаємовідносини з іншими людьми, закріплюють вже набуті в дошкільний період навички з метою засвоєння соціальних ролей, саморегуляції поведінки, розвитку пізнавальної сфери, формуються нові вміння й навички, необхідні для існування та співіснування на нашій планеті, розширюють та потужно активізують соціально-емоційну сферу.

Державним стандартом початкової освіти передбачено опис обов'язкових результатів навчання учнів. Про рівень розвитку соціальних навичок здобувачів освіти свідчать такі результати: школярі дотримуються норм соціальної, міжкультурної та міжособистісної взаємодії; відстоюють інтереси власні та інших осіб; надають допомогу; поведуться етично та відповідально; прогнозують наслідки власних дій та ухвалюють рішення з користю для себе й спільноти; конструктивно спілкуються, тобто уважно слухають, запитують про потреби інших осіб та висловлюється так, щоб не образити інших осіб; співпрацюють для досягнення результату діяльності, розуміючи цінність спільної роботи; усвідомлюють себе частиною спільноти; аналізують та оцінюють соціальну інформацію; виконують різні соціальні ролі [9].

У свідоцтвах досягнень, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, для здобувачів початкової ланки надано розгорнуту характеристику результатів навчання, де для учнів 1-2 класів зазначені такі характеристики: співпрацює з іншими дітьми, керує емоціями, пояснює, у чому цінність спільної роботи; бере відповідальність за свої дії, обирає шляхи розв'язання проблем; зрозуміло висловлює свої думки, будує діалоги на доступні теми; дотримується правил мовленнєвого етикету; діє з повагою до прав інших; натомість для учнів 3-4 класів вони зазнають змін: співпрацює з іншими дітьми, домовляється, керує емоціями; бере відповідальність за свої дії, пропонує шляхи розв'язання проблем, критично оцінює свої дії та дії інших;

безпечно використовує цифрові прилади для спілкування, співпраці; дотримується правил культури спілкування; аргументовано визначає перевагу добрих взаємин над конфліктами; використовує онлайн середовища для спільної діяльності й обміну думками [23].

У типових освітніх програмах, розроблених під керівництвом О. Савченко, набуття соціального досвіду проявляється через: вивчення мов за допомогою соціальних мереж; співпрацю з іншими на результат; толерантність у соціальній комунікації; соціальний контакт онлайн; формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду; розвиток соціальних навичок щодо взаємодії і співпраці в різних видах діяльності; участь у благодійній діяльності; презентацію себе і своїх досягнень, критичне оцінювання їх; взаємодію з іншими через мистецтво у середовищі, зокрема у різних культурно-мистецьких заходах, обговореннях тощо, а також формування уявлень про можливість і способи регулювати свій емоційний стан завдяки мистецтву; співжиття і співпрацю, соціальні зв'язки між людьми у процесі виконання соціальних ролей; моделювання різних соціальних ролей; створення спільних проєктів, співавторство [29, 30].

Зміст типових освітніх програм, розроблених під керівництвом Р. Шияна для 1-2 класу, вказує на такі аспекти розвитку соціальних навичок: базовий соціальний контакт онлайн через вживання найпростіших ввічливих форм вітання та прощання, та розміщення простих тверджень про себе у форматі онлайн; співпраця в різних середовищах, впевненість в собі та добросовісність для безпеки, добробуту та сталого розвитку; розвиток етичної поведінки в соціумі; взаємодія з іншими через мистецтво; соціальне здоров'я допомагають підтримувати взаємодія з людьми, ефективне спілкування, вміння слухати, дружба і побудова дружніх стосунків [29, 31].

Розглянувши деякі підручники для третьокласників, можна чітко виділити соціалізуючий вплив у їх змісті.

У підручнику з «Я досліджую світ» декілька разів пропонується об'єднатися у групи для виконання та представлення дослідницьких проєктів «Історія моєї школи», «Ми – громадяни України», «Пізнаємо рідний край», також об'єднатися в пари для проведення різних дослідів, зокрема дослідження природних речовин, бесіди про власні права, визначення тварин, які є символами країн, краєзнавчої розвідки про рослину або тварину; про комфортні межі для спілкування учні дізнаються під час вивчення теми «Приватний і громадський простір» та розгляду ілюстрацій до неї, виховання толерантності найкраще відбувається під час вивчення теми «Ми всі різні: звичаї і традиції»; коли діти розглядають тему «Дитина – частина», то усвідомлюють, що людина є частиною суспільства, а без спілкування з соціумом – дичавіє; під час ознайомлення з темою «Ти і світ людей», відбувається усвідомлення того, чим більше людина взаємодіє, спілкується з іншими, тим ширшим є її коло знайомих; дуже доречною є тема «Уроки чемності», оскільки школярі краще вчаться розуміти важливість культурної поведінки і необхідність вживання ввічливих слів не тільки українцями, а й усіма представниками світової людської спільноти; тема «Моє ставлення до інших» дозволяє третьокласникам поділитися досвідом дружби [3].

У підручнику «Українська мова та читання» (Ч.1) учням третіх класів кожного уроку пропонують об'єднуватися в пари чи групи для виконання спільних завдань; є хвилинки спілкування; під час вивчення теми «Узагальнюю знання про дієслово як частину мови», завдяки поданим у декількох вправах текстам про спілкування, школярі вчаться емпатично слухати; є нагадування про культуру спілкування [5].

У підручнику «Українська мова та читання» (Ч.2) автори пропонують 11 проєктних робіт, щоб узагальнити знання з вивчених тем. Для одного з таких проєктів дітям варто розподілити обов'язки та обговорити план дій у творчих групах: кореспонденти і кореспондентки, дослідники і дослідниці, автори та авторки, ілюстратори та ілюстраторки. Для іншого – розподілити ролі й розіграти сценки. Авторка потурбувалася й про те, щоб у розділі

«Оповідання для дітей» були прислів'я та приказки, що застерігають від конфліктних ситуацій та допомагають мирно співіснувати, а також у цьому розділі передбачається аналіз тексту «Вирішуємо конфлікти» [6].

Відповідно до Концепції НУШ учні мають залучатися до спільної діяльності, адже це сприяє «їхній соціалізації та успішному перейманню суспільного досвіду», умінню працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, підтримці соціокультурного різноманіття [24, с. 15].

Соціальні навички важливі для кожної особистості, в тому числі й для молодших школярів. Оскільки саме завдяки їм людина може будувати, підтримувати й розвивати успішні відносини з людьми, а її спілкування з різними особами стає більш ефективним і результативним. Їх потрібно покращувати незалежно від рівня досвіду, оскільки вони є корисними у багатьох відношеннях: допомагають наполегливо вирішувати складні завдання, свідомо звертатися за допомогою, коли в цьому є потреба, і бути уважними до своїх дій.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури і власного досвіду можна зробити висновок, що підтримуючи сталий розвиток соціальних навичок, молодший школяр розширює свої можливості, а саме учень/учениця:

- отримує ідеї, інформацію, думки від інших людей;
- висловлює власну точку зору в різних ситуаціях;
- взаємодіє за спільно створеними правилами, обговорюючи й приймаючи важливі рішення;
- виконує завдання, співпрацюючи з іншими для досягнення спільної мети;
- забезпечує взаємну підтримку в будь-яких ситуаціях;
- розширює власні кордони, щоб дізнаватися й використовувати нові можливості;
- лаконічно повідомляє про свої потреби й бажання;

- визначає емоції інших та відкрито проявляє власні;
- отримує від людей та надає одноліткам відгуки та рекомендації щодо зони розвитку;
- аналізує й оцінює те, що відбувається у складних соціальних ситуаціях;
- здійснює рефлексію щодо власних дій та рішень;
- краще налагоджує відносини;
- сприймає, правильно інтерпретує дії та потреби дітей у класі;
- продумує можливі напрямки дій та обирає найбільш дієві;
- намагається шукати конструктивні рішення у вирішенні проблем і конфліктів;
- етично висловлює критику, сприймає та реагує на неї;
- діє відповідно до чинних норм і правил, працюючи разом;
- робить своє перебування у закладі освіти більш комфортним і приємним.

Система соціальних навичок формується у дитини через поступове пізнання у процесі постійного спілкування з різними поколіннями. Вони розуміють і вдосконалюють свої навички завдяки взаємодії з учителями, однолітками, батьками, як у закладі освіти, так і поза його межами. Сьогодні школа є місцем для спілкування учнів з друзями, усвідомлення відмінностей, які вони мають.

Важливо відзначити, що соціальним навичкам можна навчити. Це було підтверджено у великому огляді досліджень соціально-емоційних навичок, у якому брали участь 270034 учнів США від дитячого садка до 12 класу (Durlaketal., 2011). Огляд показав, що програми соціально-емоційного навчання у школах США не тільки покращують соціально-емоційні навички, а й підвищують позитивне ставлення до школи, позитивну соціальну поведінку і успішність. Завдяки реалізації цих програм, знизилася ймовірність того, що діти потраплять у біду або зазнають емоційних проблем [53].

Навчання соціальним навичкам передбачає чотири фундаментальні цілі: сприяння набуттю навичок; підвищення рівня ефективності навичок; усунення або зменшення конкуруючих проблемних форм поведінки; сприяння узагальненню та підтримці просоціальної поведінки, тобто такої, яка приносить користь [49].

Таким чином, заклад загальної середньої освіти – це не лише місце, у якому діти засвоюють базові знання з різних академічних предметів, вчать писати, читати та рахувати, а це важливе місце, у якому створюється особливий клімат для розвитку соціальних навичок, де кожен вчиться знайти спільну мову з іншими людьми. Наголошуємо, що робота над формуванням та розвитком необхідних соціальних навичок молодших школярів має носити системний, комплексний характер, враховуючи при цьому індивідуальні особливості кожного учня. Крім того, «реалізація педагогіки партнерства, компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів у НУШ зумовлює реалізацію вчителем нових професійних ролей фасилітатора, тьютора, коуча, модератора», що дозволяє продемонструвати учням якомога більше способів взаємодії та організації освітнього процесу [22, с. 101].

Сучасна школа є демократичною, оскільки всі суб'єкти шкільного життя намагаються слухати і поважати один одного; важливі рішення обговорюються і приймаються усіма сторонами, яких ці рішення стосуються; ніхто не боїться говорити про виклики та труднощі; усі разом шукають шляхи виходу з проблемних ситуацій; відносини побудовані на демократичних принципах: участь кожного, цінність різноманіття, рівні можливості, повага до людської гідності, мирне співіснування [15, с. 6].

Молодший шкільний вік є основним етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. З початком шкільного навчання змінюється соціальна ситуація, яку утворюють єдині та неповторні специфічні для даного віку відносини між дитиною і середовищем. Специфіка процесу соціалізації учнів початкових класів пояснюється

сенситивністю, підвищеною чутливістю кожної дитини до змісту власної Я-концепції, що робить її сприйнятливою до зовнішніх впливів [4, с. 7].

Процес набуття соціальних навичок називається соціалізацією. Тому вважаємо за необхідне з'ясувати сутність поняття «соціалізація».

У Сучасному тлумачному психологічному словнику пропонується таке формулювання: «соціалізація – процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваний у спілкуванні та діяльності» [33, с. 486].

За визначенням А. Мудрика, «соціалізація – засвоєння і відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвиток і самореалізація дитини в тому суспільстві, в якому вона живе» [41, с. 135].

В Енциклопедії освіти подані критерії, що соціалізують людину, до яких належать: зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картин світу; адаптованість особистості, її спосіб життя, законослухняна поведінка; соціальна ідентичність (групова, загальнолюдська); рівень незалежності, впевненості і самостійності, ініціативності й незакомплексованості, розкутості [12, с. 836].

Існує низка навичок, яких має набути дитина, щоб стати соціально активною особистістю. Вони демонструються в різноманітному контексті та варіюються від здатності починати, підтримувати й завершувати розмову до читання соціальних сигналів і до більш складних навичок, таких як осмислено сприймати невдачі й вчитися на помилках для вирішення проблем і конфліктів, конгруентного надання відповідних вербальних та невербальних відповідей.

У школі діти проводять більшу частину часу з однолітками. Отже, це природне та ідеальне середовище для навчання дітей і відпрацювання соціальних навичок. Їх розвиток у шкільному просторі починається з педагогів, які власним прикладом можуть допомогти школярам краще розуміти свої бажання та пріоритети. Таким чином, учителі транслюють поведінку, яку наслідують школярі.

Соціальні навички розвиваються не в ізоляції і не тоді, коли діяльність і моделі поведінки жорстко визначені. Здатність ефективно говорити та слухати, робити вибір, а також залагоджувати конфлікти, коли вони виникають, – усе це має найважливіше значення для функціонування будь-якої спільноти. Діти потребують спокійної та інклюзивної атмосфери. Їм потрібні можливості експериментувати та різними способами розповідати, спілкуватися та отримувати задоволення від перебування в колі своїх однолітків [2, с. 155].

Як і у випадку з іншими здібностями, діти сильно різняться у тому, наскільки добре вони можуть дружити, вмінні дослухатися до людей та чути їх, визначають чи є вони авторитетом для когось або чи мають вони того, на кого рівняються.

Починаючи навчання, дитина вперше стикається з соціальною діяльністю, результати якої оцінюються оточуючими соціально значущою оцінкою. Суспільство вперше починає висувати їй жорстко задані вимоги, тому відносини з оточуючими людьми теж починають опосередковувати цими вимогами. У відповідь на ці вимоги дитина виробляє певні способи і стратегії поведінки в суспільстві [40, с. 8].

У кожного учня школи є свій соціальний статус, який з'являється та вибудовується вже на перших тижнях перебування в закладі освіти. Він надається дитині однокласниками, іншими учнями закладу освіти, а також у присвоєнні статусу відіграє ще й участь вчителя.

З метою підвищення соціального статусу та добробуту кожного школяра у Концептуальних засадах реформування загальної середньої школи зазначено, що має бути сформовано «уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя» [24, с.12].

Під соціальним статусом варто розуміти положення дитини по відношенню до інших членів класу. Кожний ставить уявну оцінку іншому, дивлячись на багато показників, серед яких важливу роль відіграють навички ефективної комунікації, досягнення компромісу, роботи у команді.

Безперечно, до вибудовування цього статусу діти приписують й інші відмінності, такі як релігія, раса, клас, економічний стан, адже в усіх різні життєві цінності. Вони обирають собі авторитети, або стають ними й під впливом їх думок, формують позиції щодо інших. Так і виникають різні соціальні групи.

Нами виділено *чотири орієнтовно сформовані соціальні групи* та описано їхні особливості.

До першої групи належать учні з *високим рівнем розвитку* соціальних навичок. Вони є популярними або дуже подобаються більшості. Їм характерна впевненість у собі, здатність до саморегуляції, прояв ініціативи, вміння заводити друзів і знаходити спільну мову з іншими, тобто брати активну участь у житті дитячого колективу. Це свідчить про їхню товариськість і вміння відчувати себе невимушено поряд з людьми. Також вони адекватно ставляться до педагогічних впливів, приймають і виконують норми колективного життя. Дитину з таким рівнем розвитку можна назвати соціально обдарованою особистістю, для якої характерним є «широка гама зв'язків із соціальним середовищем, що забезпечується включенням в основні сфери життєдіяльності та широким спектром соціальних ролей» [8, с.15].

Школярі, які складають другу групу – сором'язливі та тихі, зазвичай можуть мати декілька друзів. Вони не є активними учасниками шкільних та позашкільних заходів, хоча й подобаються багатьом, що свідчить про їхню періодичність у житті учнівського колективу. Як правило, такі діти відчують себе ніяково або незатишно з людьми, яких вони не дуже добре знають, натомість, навпаки з тими, хто входять в їх коло друзів. У них наявний *достатній рівень розвитку* соціальних навичок, але учням необхідно долати свою сором'язливість, адже у певних соціальних ситуаціях виникає неабияка тривожність та хвилювання, що може негативно вплинути на психічний стан дитини.

Ті учні, які ігноруються або залишаються непоміченими серед своїх однолітків, становлять групу з *середнім рівнем розвитку* соціальних навичок. Вони хочуть показати свою індивідуальність і незацікавлені у популярності. Можуть вживати слова ввічливості та неохоче, але виконують завдання у групах, хоча й не показують свою активність у взаємодії, наприклад, коли не погоджується з думкою когось про спільну роботу – просто промовчать. Їх можна назвати соціальними апатами, тому що більшість – надає перевагу усамітненню. Хоча й іноді спостерігається, що деякі з них спілкуються та співпрацюють з іншими поколіннями, тому є такими непоміченими у колі однокласників або однолітків.

Найбільші соціальні труднощі відчувають школярі, яких відкидають люди, що знаходяться у найближчому оточенні – це і є четверта група з *низьким рівнем розвитку*. Вони зазвичай є жертвами булінгу або ж агресорами конфлікту. Це говорить про те, що ні перша сторона таких ситуацій, ані друга не здатні до конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, а також не вміють знаходити розумні шляхи виходу з проблем. Діти з деструктивною поведінкою є агресивними особами, які постійно вплутуються у сварки та бійки, бо не можуть миритися з соціальною ізоляцією і бояться залишитися осторонь. А наслідки від їх цькувань жахливі, оскільки негативно впливають на емоційний стан, завдається психічна, фізична шкода людині, що призводить до соціальної ізоляції особистості. На жаль, як зазначає О. Кисла, «подолати булінг повністю неможливо, оскільки неможливо викоринити агресивність у людини» [18, с. 37], але дорослі все одно повинні «попереджати і зупиняти насильство у шкільному середовищі, навчитися протистояти булінгу і навчити цьому дітей» [18, с. 39]. Діти, які стали жертвами цькування, і діти, які його здійснювали, мають лише мінімальні уявлення про соціальні навички та гуманну взаємодію.

Педагоги, психологи, соціальні працівники давно стверджують, що деякі учні погано навчаються, оскільки їм не вистачає належних соціальних навичок, що проявляється таким чином: неуважність та непідготовленість під

час уроків, агресивна поведінка щодо однокласників і педагогічного персоналу, нездатність до співпраці, освітньої діяльності та руйнівна поведінка в класі. Бо це все впливає на їхні академічні навички.

Як бачимо, усі діти різні: деякі не можуть увійти в соціальну групу з низьким рівнем розвитку соціальних навичок через погану поведінку, підлість, бійки і залякування інших учнів, а хтось – через свою замкненість, пасивність і тривожність у присутності однолітків, інші ж, бо по-різному виглядають, по-іншому одягаються або по-різному вчаться.

Кожен педагог знає, що соціальні навички дуже важливо починати формувати з дошкільного віку й свідомо розвивати у молодшому шкільному віці, оскільки вони орієнтовані на доброту і співчуття та мають вирішальне значення для викорінення культури залякування. Тому вкрай важливо вчасно виявити дефіцит соціальних навичок на ранньому етапі та проводити ґрунтовну роботу щодо їх розвитку. Варто пам'ятати, що брак соціальних навичок може мати жахливіші наслідки для успіху у житті, ніж проблеми з навчанням.

Роль учителя полягає в негайному втручанні в ситуацію, коли спостерігається, що вразливі діти стають мішенню для більш соціально адаптованих. Педагоги, співпрацюючи з батьками учнів мають бути уважні до всіх дітей, неодмінно виявляти та знищувати прояви знущань, запобігати приниженню, стражданню, які досягають дітей.

Прагнення дитини зайняти певну соціальну позицію призводить до формування якісних особливостей системи відносин, що складається між дитиною і суспільством і становить соціальну ситуацію розвитку в даному віковому періоді [39, с. 11].

Повсякденний досвід взаємин дітей з батьками, учнів з вчителями, учнів між собою, має фундаментальне значення для розвитку у дітей соціальних навичок. Оскільки здатність людей адаптуватися, поважати й злагоджено працювати з іншими, а також брати на себе особисту та колективну відповідальність все частіше стає відмітною рисою гарно

функціонуючого суспільства. Відтак вчителі й батьки мають співпрацювати, щоб заохочувати до їх розвитку дітей. Такий підхід стимулюватиме якісне набуття ефективних соціальних навичок, надаючи учням значні можливості для навчання в класі та поза його межами.

Підсумовуючи зазначимо, що міжособистісне спілкування та інтенсивна співпраця всіх учасників демократичного освітнього процесу сприяють сталому розвитку соціальних навичок та «є необхідним для того, щоб чітко формулювати свої потреби, очікування від оточення, уважно вислуховувати та бути почутим, виражати емоції та охоче надавати емоційну підтримку тим, хто цього потребує, відстежувати, як розвиваються ситуації довкола, розсудливо розмірковувати та знаходити шляхи, які є оптимальними для усунення проблем та суперечок, не порушувати особисті кордони і, найголовніше, – бути успішним, незалежно від специфіки діяльності та спрямованості дій, активним учасником яким є молодший школяр» [36, с. 156].

1.2. Сутність та структура соціальних навичок учнів початкової школи

Серед представників різних сфер діяльності людини, широко розповсюджений термін «життєві навички», тому вважаємо за потрібне спершу розглянути його.

К. Пруетт трактує життєві навички як «способи, про які ми дізнаємося на основі досвіду і навчання, щоб управляти своєю поведінкою у сім'ї і за її межами». Він стверджує, що ці навички набуваються, коли діти спостерігають, як люди довкола, живуть у відповідності до суспільних норм, які цінуються в їхній сім'ї. Діти починають ознайомлюватися зі своїми життєвими навичками ще до школи, через повсякденні моменти взаємодії з дорослими та, коли стикаються з сотнями виборів, обираючи найбільш відповідний. Таким чином, допомагає їм краще приймати рішення і бути більш компетентним у соціальному-емоційному плані [56].

За визначенням ВООЗ, життєві навички – це здатність до адаптації, позитивної поведінки, що дозволяє людям ефективно вирішувати проблеми і долати труднощі повсякденного життя. Зокрема, життєві навички включають групу психосоціальних компетенцій та навички міжособистісного спілкування, які допомагають людям приймати обґрунтовані рішення, вирішувати проблеми, критично й творчо мислити, ефективно спілкуватися, будувати здорові стосунки, співпереживати іншим, а також справлятися з життєвими проблемами і вести здоровий спосіб життя [59, с. 3].

З цього можна зробити висновок, що життєві навички лежать в основі соціальних, оскільки вони допомагають людині активно брати участь у житті суспільства, впевнено справлятися з труднощами і змінами на своєму шляху, підтримують психосоціальне благополуччя, сприяють ввічливому спілкуванню та вирішенню проблем дружніми і ненасильницькими методами, позитивному мисленню, розвивають аналітичні здібності й допомагають досягати цілі.

Ф. Грешем, визначає соціальні навички як соціально значущу поведінку, яка проявляється у конкретних ситуаціях, що передбачають соціально важливі результати, та яка веде до судження про соціальну компетентність з боку людей, які мають вплив на особистість (вчителі, батьки, однолітки); вони є інструментами, за допомогою яких діти та молодь будують, підтримують і покращують якість своїх міжособистісних стосунків [49].

А. Кеннеді-Мур, вважає, що «соціальні навички – це здатність гнучко коригувати свою поведінку відповідно до конкретної ситуації та особистих потреб і бажань». Вона також притримується власної думки про те, що це й здібності, необхідні для злагодження з іншими, створення та підтримання задовільних стосунків. Науковиця підкреслює, що існують три процеси, які лежать в основі соціальних навичок: спостереження, мислення та дія [52]. Уважно розглянувши ці три соціальні процеси по відношенню до певної особи, з'ясуємо, на якому етапі виникають прогалини, а також можемо

знайти та запропонувати їй шляхи, щоб рухатися у правильному напрямку до розвитку соціальних навичок.

З точки зору І. Бондаревої, під соціальними навичками варто розуміти стійкі форми соціальної поведінки, їх застосування, використання норм і правил рольової поведінки, соціальних функцій, традицій. У них зафіксований найбільш цінний особистий досвід, набутий у системі взаємодії з соціумом, який знайшов своє позитивне підтвердження на практиці і дозволив отримати відповідний результат. Вона, в означеному понятті, акцентує увагу на те, що це частково деякі реалізовані вміння, якими людина активно користується. І на основі описаної інформації, дослідницею сформульоване визначення, яке передбачає сукупність навичок і вмінь: «Соціальні навички та вміння – це освоєні елементи соціальної поведінки, в основі яких лежать знання про соціальний світ, про себе і своє місце в цьому світі, знання способів поведінки, що полегшують соціальну взаємодію і дії, що дозволяють людині ефективно вибудовувати відносини з оточенням, самовизначатися і самореалізовуватися, що сприяє успішній соціальній адаптації та соціалізації в цілому» [39, с. 13].

Щодо понять «соціальна компетентність» і «соціальні навички» думки науковців розходяться, і вони часто використовують їх як синоніми.

На думку Н. Бібік, під соціальною компетентністю варто розуміти «здатність жити в соціумі (урахування інтересів та потреб соціальних груп; дотримання соціальних норм і правил; співпраця з партнерами), а також адекватно виокремлювати, ідентифікувати, фіксувати та аналізувати коло питань на перетині всієї системи соціальних відносин суспільства людини» [1, с. 2].

Як підкреслює М. Докторович, «соціальна компетентність – це набута особистістю здатність гнучко орієнтуватися у постійно змінних соціальних умовах і спроможність ефективно взаємодіяти із соціальним довкіллям» [11, с. 147].

Дотримуючись точки зору, що ці поняття мають різні семантичні значення, соціальна компетентність окреслюється як: «підсумковий термін, який відображає соціальне судження про загальну якість діяльності індивіда в тій чи іншій ситуації» (Hops) [48, с. 64]. Також підкреслюють, що соціальні навички можна розглядати як один з основних показників соціальної компетентності [51, с. 43].

Як бачимо, соціальну компетентність розглядають як судження, міркування людей про високий рівень розвитку соціальних навичок, а саме майстерне застосування їх у житті певною особою, на основі набутих навичок, засвоєних знань та інших важливих складових. На відміну від цього, *соціальні навички* – це відповідна поведінка людини, її дії, пов'язані із ситуаціями суспільного життя, що зорієнтовані на соціальні норми і дозволяють ефективно реагувати на необхідні запити. Таким чином, ми притримуємося думки, що як несоціальні, так і соціальні навички, лежать в основі соціальної компетентності.

Також часто в різних публікаціях можна побачити ототожнення понять «soft skills» та «соціальні навички», тож вважаємо доречним з'ясувати сутність першого.

Термін «soft skills» не має однозначного тлумачення серед представників психологічної і педагогічної науки, а скоріше представляється переліком універсальних навичок, які застосовуються в будь-яких професіях.

М. Коновальчук вказує, що гнучкі навички або м'які навички (англ. Soft skills) – це комплекс неспеціалізованих, важливих для життя і кар'єри надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і є наскрізними, тобто не пов'язані з конкретною предметною областю. Гнучкі навички педагога, на відміну від професійних навичок у традиційному розумінні (розглядаються як «жорсткі», від англ. Hard skills), що не залежать від специфіки конкретної роботи, тісно пов'язані з особистісними якостями і установками (демократичність, толерантність, самоменеджмент), а також соціальними навичками і навіть

менеджерськими здібностями (управління часом, лідерство, рішення проблем, критичне мислення) [20, с. 295-296].

Безумовно, *soft skills* та соціальні навички пов'язані між собою, адже другі навички є частиною перших, тобто їх важливими складовими. Отже, схилиємося до думки, що це дві різні дефініції, оскільки м'які навички включають значно ширший перелік компонентів, наприклад, до них належать критичне мислення і таймменеджмент, які не входять до соціальних.

О. Опаріна виділяє в структурі соціальних навичок як складного поняття наступні *компоненти*: *когнітивний* (знання про норми і правила поведінки); *емоційний* (прийняття норм і правил поведінки, позитивне ставлення до себе та інших); *поведінковий* (засвоєння норм і правил поведінки, яке виражається в умінні домовлятися, враховувати інтереси і почуття інших, співпереживати невдачам і радіти успіхам) [42, с. 84]. Відповідно до визначених компонентів дослідниця виділяє 4 групи критеріїв сформованості соціальних навичок школярів: *когнітивний*, що характеризує рівень засвоєння учнями соціальних знань, умінь, навичок і застосування їх на практиці; *ціннісно-мотиваційний*, що характеризує уявлення учня про його головні життєві цінності, мотиви діяльності та спілкування; *діяльнісний*, що характеризує розвиток комунікативних умінь, вміння взаємодіяти з однолітками і дорослими; *рефлексивний*, що характеризує характер самооцінки, прояв рефлексивності [42, с. 85].

Ф. Грешем та С. Елліотт пропонують аббревіатуру CARES для спрощення та ідентифікації п'яти основних кластерів соціальних навичок, якими є: співпраця, судження, відповідальність, емпатія та самоконтроль. Коротко, ці кластери соціальної поведінки можна схарактеризувати наступним чином.

1. Cooperation (співпраця) – поведінка, яка передбачає допомогу, обмін досвідом та дотримання правил.

2. Assertion (судження) – ініціювання поведінки, такої як, запит у інших інформації та ходу дій, що є доцільною на дії інших, наприклад, реагування на тиск з боку однолітків.

3. Responsibility (відповідальність) – вміння відповідати за свої вчинки перед дорослими та берегти довірену власність.

4. Empathy (емпатія) – поведінка, яка демонструє співпереживання одноліткам або авторитетним дорослим.

5. Self-control (самоконтроль) – поведінка для уникнення конфліктної ситуації, наприклад, реагування належним чином на дразніння або зауваження від дорослого [48, с. 64].

К. Кенні та Е. Бірн пропонують таку класифікацію соціальних навичок:

– фундаментальні навички, що виявляються у соціальних взаємодіях як основні здібності (зоровий контакт, дотримання особистого простору, жести, міміка);

– навички взаємодії, що виражаються у формі вміння вести бесіди, вирішувати конфлікти, підтримувати співпрацю;

– емоційні навички, які необхідні для пізнання себе та інших, вони проявляються як здатність розпізнавати та визнавати почуття, здатність співпереживати, розуміти мову тіла, визначати та наслідувати того, хто достойний поваги;

– когнітивні навички, потрібні у більш складних ситуаціях соціальної взаємодії і проявляються у вигляді розуміння соціальних норм, соціального сприйняття та виборі адекватної поведінки у різних ситуаціях [44].

Балтійські дослідники (М. Юревичене, І. Каффеманієне, Я. Рушкус) стверджують, що соціальні навички кожної галузі поділяються на менші складові – соціальні здібності, і вважають розумним класифікувати їх за функціональними сферами:

– навички взаємодії. Складаються з управлінських і контрольних здібностей взаємної роботи, які включають управління власною поведінкою, а також здатність керувати та контролювати взаємодію з іншими. Таким

чином, соціальна взаємодія проявляється у впливі, яким комунікатори діють один на одного;

- комунікативні навички. Пов'язані зі здатністю ініціювати та підтримувати вербальний та невербальний контакт, а у деяких випадках (наприклад, порушення мовлення) невербальне спілкування замінює вербальне. Під час спілкування необхідними є виразність, чіткість та лаконічність мовлення, а також гнучкість до врегулювання конфліктів;

- навички співучасті: планування, організація та оцінка діяльності, участь у груповій роботі;

- емоційні навички. Складовими є здібності до самосвідомості та самооцінки, саморегуляції, самоуправління або самоконтролю, що проявляються двома способами, а саме вони допомагають людині зрозуміти себе та впоратися зі своїми емоціями, також контролювати себе під час спілкування та участі в спільній діяльності; з іншого боку, емоційні навички допомагають зрозуміти партнерів по спілкуванню або спільній діяльності;

- навички соціального пізнання. Відображають роль людини в суспільному житті, розуміння логіки міжособистісних відносин, сприйняття різних точок зору оточення та контроль поведінки, що відповідає загальноприйнятим правилам. В основі – соціальні норми, які регулюють поведінку та знання (когнітивний рівень). Практичний рівень навичок соціального пізнання включає такі здібності: сприйняття та розшифрування соціальних сигналів, оцінювання ситуацій, порівняння їх зі знаннями про соціальні норми, прийняття рішень, які регулюють адекватну поведінку, а при необхідності – вирішення проблем [51, с. 47-48].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури щодо сутності поняття «соціальні навички», їх компонентів, а також розглянутих класифікацій соціальних навичок до *ключових соціальних навичок* відносимо такі: емпатія, ефективне спілкування, співпраця, вирішення конфліктів і проблем, активне слухання, саморегуляція. Розглянемо детальніше ці навички.

1. *Емпатія*. Це поняття трактується як «збагнення емоційного стану, проникнення-вчування в переживання іншої людини». Емоційний досвід змінюється і збагачується в процесі розвитку особистості в результаті співпереживань, що виникають у спілкуванні з іншими людьми, при сприйнятті творів мистецтва, під впливом засобів масової інформації [33, с. 128-129].

Як особливі форми емпатії виділяють:

– «співпереживання – переживання тих же емоційних станів, що відчуває інший, через ототожнення її ним» [33, с. 129]. Це здатність розуміти почуття іншої людини й уподібнюватися їй завдяки ретельному аналізу того, які емоції особа продукує, а також уміння поставити себе на місце іншого та відчути його почуття. Якщо дитина вміє співпереживати, то їй з більшою ймовірністю будуть довіряти.

– «співчуття – переживання власних емоційних станів у зв'язку з почуттями іншого» [33, с. 129]. Щоб бути більш чуйним, потрібно з розумінням і турботою реагувати на події, що стосуються людей гідних уваги. Це означає, що людина показує власні емоції, підтримуючи когось.

Емоційний стан вчителя впливає на кожну дитину, з якою він взаємодіє. Дивлячись лише на міміку і жести, учні розуміють та починають відчувати ті ж самі емоції завдяки дзеркальним нейронам у мозку людини. За допомогою емпатії можна покращити стосунки з учнями, оскільки ця здатність допомагає краще їх зрозуміти. Коли школяр усвідомлює, що педагог приймає його таким, яким він є, співпереживає йому, тоді дитина не буде боятися відкритися та довіритися вчителю.

У молодшому шкільному віці розвиток емпатії пов'язаний з власним емоційним досвідом та навколишнім спостереженням. В основі розуміння емоцій інших людей лежить рефлексія власних емоцій. Тому розвиток емпатії здійснюється через емоційне самоусвідомлення [13, с. 88].

2. *Ефективне спілкування*. Для того, щоб ясно ділитися своїми думками та ідеями з іншими, легко пояснити задумане та сформулювати чіткі цілі в

зрозумілій формі, потрібно постійно комунікувати. Водночас комунікатори мають дотримуватися конгруентності – справжнього щирого самовираження із застосуванням гармонійно поєднаних в одне ціле вербальних і невербальних засобів.

Ключовим аспектом поваги під час продуктивного спілкування є знання того, коли і як варто продовжувати розмову й починати відповідати. Шанобливе спілкування передбачає розумне використання свого часу та інших, і включає такі аспекти: використовувати слова ввічливості, залишатися в межах теми, задавати чіткі питання за змістом, лаконічно відповідати на запитання після повністю закінченої думки співрозмовника, у команді або групі говорити з перервами.

Умовно виокремлюють п'ять кроків ефективного спілкування — STEPS: S (space) – простір; T (take turns) – говорити по черзі; E (eye contact) – зоровий контакт; P (polite) – ввічливість; S (stay on topic) – залишатися в темі» [7, с. 337].

Наявність у класі, родині учнів і колі друзів дитини двох сторін комунікації – «позитивної» або «негативної» є індикатором соціальної взаємодії людини. «Позитивна» сторона, вона ж бажана, передбачає такі дії: посміхнутися, обійняти, похвалити, сказати приємні слова, втішити, підбадьорити. Проте у дітей часто виникає негативний спосіб мислення через низку причин, який приводить до того, що вони не бажають спілкуватися з іншими, у такий спосіб показують свою «негативну» комунікаторську сторону. До її проявів належать: навішування ярликів, закочування очей, крики, взаємні образи, сварки, нецензурні вислови, необґрунтовані звинувачення, різкі зауваження, порівняння з кимось іншим, надмірна критика. Так виробляється звичка до негативізму, яка впливає на подальше сприйняття оточення та з'являються проблеми у спілкуванні.

Важливо сформувані у дитини вміння відповідати на негативну комунікацію знайомих та бажаних комунікаторів позитивно: вербально або звичайними невербальними діями. Зокрема варто дбати про розвиток

навичок ненасильницького спілкування між усіма учасниками освітнього процесу, відтак підтримувати ефективне спілкування, а не ускладнювати цей процес, роблячи його неідеальним.

Серед груп дітей, у яких виникають проблеми під час спілкування варто виокремити дві:

– до першої належать ті діти, які мають мовленнєві проблеми. Скоріше за все вони не можуть знайти потрібні слова для того, щоб речення мало сенс або ж співрозмовникам важко розуміти їхні слова. У них також можуть бути проблеми з підтриманням розмови, особливо в групі;

– другу групу складають діти, у яких виникають труднощі з невербальним спілкуванням. Вони не можуть «читати» мову тіла, вирази обличчя.

Дитині необхідно вміння обробки повідомлень, відправлених іншими через інтеграцію вербальних і невербальних компонентів. Допомога молодшим школярам у поліпшенні цієї навички може значно покращити рівень їх прийняття однолітками.

3. *Співпраця*. Педагоги часто спостерігають ситуацію, коли дітям дуже складно працювати в команді, бо кожен хоче бути лідером, вони перебивають та перекрикують один одного, не хочуть нікого чути окрім себе або учні не проявляють ніякої активності, адже соромляться, бояться відповідальності. Проте це можна вирішити сформувавши деякі правила та рутини уроку разом з дітьми на початку року.

Співпраця характеризується всіма основними ознаками спільної діяльності: наявність єдиної мети, спонукання учасників працювати разом, об'єднання індивідуальних діяльностей в єдине ціле, розділення єдиного процесу діяльності на окремі взаємопов'язані операції і їхній розподіл між учасниками, координація індивідуальних дій і управління ними, наявність єдиного кінцевого результату [16, с. 163].

У процесі спільної діяльності, що визначає відносини людей у групах, складаються ціннісні орієнтації членів групи, збіг найважливіших забезпечує їх згуртованість (як ціннісно-орієнтаційна єдність) [33, с. 305].

Як стверджують Д. Джонсон і Р. Джонсон спільна робота з однолітками та оцінка співпраці призводять до поліпшення психологічного здоров'я та підвищення самооцінки, і це продуктивніше, ніж змагання з однолітками чи самостійна робота. Особиста Его-сила, впевненість у своїх силах, незалежність та самостійність сприяють тому, що дитина бере участь у спільних діях з небайдужими людьми, які віддані успіху та добробуту, і які поважають один одного як унікальних особистостей [50, с. 8].

Коли люди працюють разом, щоб виконати завдання, вони взаємодіють (набуваючи соціальних навичок та компетенцій), сприяють успіху один одного (здобуття власної гідності) та формують як особисті, так і професійні стосунки (створюючи основу для здорового соціального розвитку). Психологічна адаптація стає успішнішою, а психічне здоров'я людей зміцнюється, як правило, коли в школах домінує спільна робота. Чим більше людей співпрацюють між собою, тим більше вони бачать себе вартими уваги та мають цінність, чим вища їхня продуктивність, тим краще їхнє сприйняття та підтримка іншими, і тим більш самодостаніми вони стають [50, с. 9].

З метою формування соціальних навичок Н. Калініною було виділено спеціально організовану взаємодію між дітьми, до якої належать: вступ в контакт, спільна робота, розподіл обов'язків, вирішення конфліктів, вміння слухати іншого, прохання про допомогу і т.д. [40, с. 9]. Вони формуються як у груповій, колективній роботі, так і в парній, під час уроків та в позаурочній діяльності дітей.

Для ефективного формування соціальних навичок при організації такої діяльності виробляються алгоритми виконання завдань, обговорюються норми і правила роботи, аналізується їх виконання [40, с. 9].

Відтак, співпрацюючи разом, учні вчаться поважати інших, збільшують свою продуктивність, завдяки якій легше досягати кращих результатів, що є вигідними для всіх учасників діяльності.

4. *Вирішення конфліктів і проблем.* Розбіжності й невдоволення можуть виникнути в будь-якій ситуації, незалежно від віку. Вирішення конфлікту – це здатність дістатися до джерела проблеми та знайти продуктивне рішення – вихід з неї.

За результатами PISA у середньому лише 8 % учнів можуть виконати завдання з розв'язання проблем із достатньо високим рівнем складності співпраці. Це завдання, які вимагають від них відстежування динаміки групи, проявів ініціативи для подолання перешкод та вирішення непорозумінь і конфліктів. [34, с. 242] Це свідчить про те, що педагогам необхідно докласти більше зусиль, щоб діти легко вміли позбуватися негараздів як самостійно, так і в команді. Для цього у школі варто розробити систему заходів із попередження конфліктів і булінгу.

Викликає науковий інтерес дослідження Н. Калініної [40], у якому авторка описує наслідки проблем та конструктивні виходи зі складних ситуацій, які зустрічає на своєму шляху молодший школяр. Дослідниця зазначає, що дитина на кожному кроці зіштовхується з проблемами і долає їх по-різному: хтось отримує душевні каліцтва і стає дезадаптованим, хтось – конструктивно їх долає і отримує стимул для подальшого розвитку. Саме набуття практичних навичок конструктивної поведінки у важких ситуаціях робить особистість невразливою і з високим рівнем адаптації до певних умов. Тому важливо, щоб діти вміли адекватно ставитися до труднощів та навчалися без шкоди для свого здоров'я справлятися з цими ситуаціями [40, с.10].

Конструктивно розв'язувати конфлікти означає шукати рішення проблеми, не впливаючи на особистість противника. Усі учасники конфлікту спільно беруть на себе відповідальність за проблему і пліч-о-пліч шукають

рішення. Такий процес приводить до задоволення обох сторін і покращує їхні взаємовідносини [25, с. 52].

В основу розв'язання конфліктів мирним шляхом покладено принципи, які розробили співробітники Фонду досліджень миру і майбутнього у Швеції: відокремити людину від проблеми – обговорювати проблему, а не один одного; зосередитися на інтересах, а не на позиціях; шукати взаємовигідні варіанти; існує декілька правд: твоя, їхня, і ще чиясь; брати до уваги тільки такі рішення, які підходять і для вас, і для іншої сторони; досягати власних цілей, а не карати інших [25, с.52].

Таким чином, не варто замовчувати конфлікти, а треба вирішувати їх через співпрацю.

5. *Активне слухання (емпатичне слухання)* – це здатність уважно слухати людину, з якою спілкуєшся та адекватно сприймати її точку зору. Якщо людина не застосовуватиме цей спосіб слухання, то швидше за все, пропустить ключовий момент отриманого повідомлення. Активних слухачів завжди поважають, адже вони концентруються на співрозмовнику та акцентують увагу на розмові. Ці люди уникають відволікаючих чинників, дослуховують до останньої фрази не перебиваючи, підтримують зоровий контакт, вони уважні до невербальних сигналів, бо прагнуть мати повне уявлення про мету розмови, яку намагається донести оратор, можуть ставити уточнюючі запитання після повністю прослуханого, щоб бути певним і перевірити точність у розумінні почутого.

Діти повинні усвідомити, що під час розмови все, на що вони дивляться, вважається важливим. Якщо учень розмовляє з певною особою, але дивиться на свій телефон, ця людина подумає, що він не звертає на неї уваги.

Погоджуємося з визначенням Дж. Топорницького та Ш. Голпарян «Активне слухання – це акт турботи та зовнішній прояв щирого інтересу до того, що має сказати інша людина» [57, с.182]. Ученими визначено п'ять ключових прийомів активного слухання:

– приділення уваги (забезпечується шляхом підтримки зорового контакту з оратором, уникнення відволікаючих думок та факторів, уникнення формулювання відповідей під час слухання, спостереження за мовою тіла оратора);

– показ того, що слухаєш (слухачу час від часу варто кивати, посміхатися, заохочувати доповідача невеликими словесними коментарями, такими як «так», «ага» тощо, а також мати розслаблене положення тіла);

– надання зворотного зв'язку (передбачає рефлексію, уточнення думок слухача та підтвердження розуміння сказаного, це робиться шляхом роз'яснювальних запитань, перефразування та короткого переказу сказаного);

– відсторонення суджень (спікер говорить без втручання співрозмовника, щоб закінчити власну думку, натомість слухач утримується від перебивань із зустрічними аргументами);

– відповідна відповідь (відкрито і чесно реагувати та ставитися до іншої людини так, як вона хотіла б, щоб до неї ставились) [с.176-177].

Дуже часто людині просто хочеться висловитися і їй достатньо знати, що її вислухають, навіть якщо слухач нічим не допоможе, щоб вирішити проблему розповідача. Кожна людина з раннього і до поважного віку має потребу бути почутою та потребу почуватися важливою для свого оточення, у випадку школярів, – вчителями, однокласниками, рідними, друзями, і незалежно від того, правий чи ні, раціональний чи нераціональний, якими б не були обставини, процес слухання має бути активним. Ці потреби реалізуються шляхом обговорення тем, що становлять взаємний інтерес, і готовністю вислухати один одного, що залишає задоволеними всіх учасників спілкування.

б. *Саморегуляція*. Через усвідомлення себе людина знаходить підхід до кожної особистості. Спочатку вона висвітлює різні емоції, власні думки, переживання, а потім аналізує їх, починаючи розуміти зв'язки між емоціями, думками і поведінкою, таким чином усвідомлює себе. Тобто усе, що

відбувається в нашому житті, ми спочатку оцінюємо емоційно, а потім раціонально, тому варто пам'ятати, що для ефективної саморегуляції важливо розрізнати свої емоції та розуміти їх причину [7, с. 309-310].

Така рефлексія допомагає знайти доречну аргументацію своєї поведінки і взаємодії з іншими людьми та уникнути недоброзичливих наслідків у майбутньому, конструктивно позиціонуючи себе у суспільстві. Тому саморегуляція – це здатність отримувати, підтримувати і змінювати свої емоції, поведінку, рівень уваги й активності, відповідні задачі або ситуації, соціально прийнятним чином. Іншими словами, це вплив на себе за допомогою вміння заспокоїти своє «Я», ослаблення проявів втоми та активізування власних сил. Щоб уникнути негативних проявів треба сформувати навичку, яка буде вчасно проговорювати внутрішнім голосом «зупинись».

Зважаючи на вищевикладене (зміст, суттєві ознаки, складові та класифікації), під поняттям «соціальні навички» розуміємо досвід, який люди здобувають щодня, відображаючи власний індивідуальний рівень розвитку через адаптивну взаємодію в культурному середовищі, що спрямований на усвідомлення себе як суспільної ланки в усьому світі. Завдяки їх набуттю особа з легкістю пристосовуються до будь-якого середовища та досягає гармонії в своєму житті.

1.3. Особливості формування соціальних навичок молодших школярів у сучасному інформаційному просторі

Суспільство перебуває в постійному русі вдосконалення людських відносин з метою покращення якості життя. У 2020 році відбулася зустріч Світового економічного форуму, на якій організатори оприлюднили топ-10 навичок, необхідних уже в 2025 році. Вони об'єднані в 4 групи навичок: розв'язання проблем, управління собою, взаємодія з іншими, використання технологій [58].

Серед найважливіших навичок чільні місця посідають й такі: використання технологій, моніторинг та контроль; створення технологій та програмування [58]. І це цілком очікувано, тому що майже не знайдеться людей, які уявляють своє життя без різноманітних гаджетів. Відтак сьогодні увага дослідників прикута до новітніх технологій, адже досягнення у сферах штучного інтелекту та машинного навчання, віртуальної та доповненої реальності, великих даних, розпізнавання осіб, робототехніки й Інтернету покликані ще більше змінити способи роботи в середовищі [14, с. 4].

У нашій країні, як і у світі загалом, популярний ринок штучного інтелекту. Він має безліч переваг, як-от: швидкість, об'єм і точність обробленої інформації; доступ у некомфортних для людини місцях; без потреби важливих ресурсів, таких як сон та їжа, що у свою чергу дозволяє уникати помилок від перевтоми; виконання дій, які продукують людський мозок; діагностування захворювань тощо.

На відміну від пристроїв зі штучним інтелектом, у людей є своя унікальність, що полягає у здатності співпереживати, радіти, насолоджуватися від спільної діяльності, знаходити творчі підходи для вирішення певних задач, щиро обмінюватися власними думками, відчуваючи при цьому емоційний стан співрозмовника – це все те, що приємно для соціуму, проте наразі неможливо для будь-якого чатбота або робота. А як відомо, головний ключ до успіху в будь-якій діяльності – це людський фактор.

Покоління Альфа вже не докладає великих зусиль для того, щоб адаптуватися до сучасного інформаційного простору. Такі діти з легкістю засвоюють та сприймають цифрову інформацію, пристосовуються до технічних нововведень, без труднощів використовують їх у різних цілях. Водночас не помічають скільки годин виділяють на такі захоплення та відчувають надмірну потребу в роботі з електронікою. Крім того, не маючи достатнього реального соціального досвіду, пристосовуючись до умов

інформаційного суспільства, можуть потрапити під негативний вплив у мережі.

Щодо процесу формування соціально активної особистості в Інтернеті досить поширений термін «кіберсоціалізація». У межах соціально-педагогічного підходу, на погляд А. Тадаєвої, «це нова складова процесу соціалізації людини, притаманна саме інформаційному суспільству, яка через Інтернет-простір впливає на якісні зміни структури самосвідомості особистості». Як зазначає дослідниця, Інтернет-простір істотно впливає на засвоєння соціальних норм, формування ціннісних просоціальних орієнтацій і є апробацією сімейних, громадянських, загальнолюдських форм поведінки. Індивід у кіберпросторі перетворюється із соціального об'єкта на соціальний суб'єкт [28, с. 245].

Світ настільки технологічно просунутий, що діти часто залишаються вдома, щоб подивитися відео у TikTok або Likee, замість того, щоб вийти на вулицю для активного дозвілля зі своїми друзями. Це вже не викликає здивування у старшого покоління, адже в процесі ведення профілів створюється особливий простір – віртуальна реальність, у якій діє характерний вид спілкування, виникають нові правила та закони. Можна сказати, що поза ілюзорним світом учні також користуються набутим досвідом з мереж, здійснюючи фільтрацію та моніторинг даних.

Інтернет став безмежним джерелом для дітей, що пропонує їм навчальні ігри, різноманітні розважальні заходи, а також численні способи обміну інформацією, отримання знань та цілеспрямованої взаємодії з друзями, родиною та зовнішнім світом [14]. Тобто всесвітня мережа приваблює школярів завдяки сукупності факторів, до яких належить: різноманітне спілкування, утамування інформаційного голоду, пошук нових форм самовираження, анонімність і віртуальна свобода (моделювання множинності «Я»), відчуття спільності та приналежності до групи [10, с. 6].

Погоджуємося з думкою А. Шлейхера про те, що поширення цифрових технологій об'єднує людей, міста, країни й континенти, значно збільшуючи індивідуальний і колективний потенціал [34, с. 228].

По-перше, зростає онлайнова соціальна взаємодія, що сприяє оптимізації стосунків школярів різного соціального статусу. Інтернет з його засобами миттєвого обміну повідомленнями та соціальними мережами став важливим місцем зустрічей, де діти та молодь можуть реалізувати право на вільне висловлення своїх думок, з'єднуючись зі своїми друзями, членами родини, іншими дітьми та молодими особами, які поділяють їхні інтереси, легше висловлюють власне «Я» у цифровому середовищі [14, с. 20].

По-друге, учні охоче діляться власними креативними напрацюваннями та поцінують творчі здобутки інших, що показує їх у мережі як соціально активних громадян. Зазвичай від 10 до 20 відсотків дітей та молодь в 11 країнах, які досліджувалися Global Kids Online, щотижня створюють та завантажують відео або музику, щотижня роблять запис у блозі, викладають будь-які події або створюють вебсторінки [14, с. 12].

По-третє, у пошуках позитивних вражень та різноманітних розваг школярі усе частіше залучають своїх друзів і родину до цифрової рекреації, що дозволяє проводити більше часу разом і сприяє кращому вивченню один одного. Згідно з Global Kids Online найпопулярнішим видом діяльності як хлопчиків, так і дівчаток, в 11 країнах, які були досліджені, є перегляд відеокліпів. Діти та молодь віддають перевагу також онлайн іграм, реалізуючи тим самим своє право грати, а іноді – своє право дізнаватися щось нове. Такі поширені види діяльності можуть забезпечити гарні стартові можливості, які допоможуть сформувати відповідні інтереси та навички, що знадобляться для подальшого набуття у цифровому середовищі досвіду у навчанні, інформативного досвіду та досвіду суспільного життя [14, с. 9].

У мережі Інтернет учні початкової школи, безсумнівно, розвивають соціальні навички через взаємодію, обмін думками, ідеями, почуттями та емоціями. Пропонуємо розглянути змістовніше вплив «всесвітнього

павутиння» на розвиток окремих навичок, виділених у підрозділі 1.2. Крім того, не виключаємо, що будь-який описаний приклад, можна використовувати й для набуття інших.

Розвитку емпатії сприяє перегляд коротких відео з життя чи фрагментів мультфільмів, що закликають школярів короткими підписами. Наприклад, «Не цінував допомоги до свого народу і пошкодував про це» («Гноми і гірський король»), «За злістю ховається біль» («Грінч»), «Любов тата/мами безцінна»; «Слова кумира – кращий мотиватор» («Рататуй»), «Здивував усіх своїм вчинком» («Фердинанд»); «Коли ти діловий» («Три богатирі»); «Чому люди такі жорстокі?» («Таємне життя домашніх тварин 2»), «Усі ми різні – це прекрасно» («Думками навиворіт») тощо. Під такими дописами накопичується завжди багато коментарів, що об'єднують цілі покоління людей, адже вони обмінюються власним подібним досвідом і співчують один одному. Сюди ж належать короткометражні мультиплікаційні фільми, що сприяють вихованню толерантності, почуття допомоги, чуйності через показ особливостей кожного та демонстрацію рівних можливостей; висловлення симпатії, значення усмішки, втрату когось або чогось важливого. У них закладена глибока мудрість, що спонукає дітей розуміти історії інших, наприклад: «Подарунок» (Німеччина), «Яким би було Різдво без любові?» (Австрія), «Мотузки» (Іспанія), «Мій братик з Місяця» (Франція); «У ритмі серця» (США), «Тамара» (США), «Згаслий» (США), «Солодощі» (Польща), «Останній знімок» (США), «Супер Нетто чи Справжній Великодній кролик» (Німеччина). Крім того, у соціальних мережах представлено велике різноманіття смайлів, стікерів, зображень у форматі GIF, що транслюють усі емоції в цікавій та доступній формі для учнів.

Ефективне спілкування можливе через платформи в Інтернеті, що у свою чергу не порушує межі особистого простору і дозволяє демонструвати вербальні й невербальні засоби. Заздалегідь готується анонс зустрічі, щоб об'єднати людей за інтересами. Доповідач у режимі онлайн постійно

комунікує зі слухачами, відповідаючи на їхні питання та задаючи свої запитання. Спілкування через ці сервіси доречно і під час дистанційного навчання, адже передбачає організацію онлайн-конференцій з відеозв'язком. Одні з них підійдуть для класного спілкування (Zoom, Google Meet і т.п.), інші – міжконтинентального, з метою набуття досвіду діалогової комунікації іноземними мовами (InterPals, Busuu, Livemocha тощо). Під час розмови чітко видно того, хто говорить, є можливість вимкнути мікрофони, щоб уникнути додаткового шуму, та значною перевагою є охоплення значної кількості осіб, які акцентуватимуть увагу на спікерів. Для того, щоб навчитися розуміти співрозмовників та уважно їх слухати, не завадить і перегляд невеликих відео про комунікацію людей (на тому ж YouTube, який люблять дивитися діти). Бажано, щоб учні дивилися їх не лише українською мовою, а й іноземною, де демонструються особливості цього процесу в інших країнах.

Співпраця в мережі передбачає спільне створення дописів, підготовку та публікацію матеріалів для сторінки класу або школи. Це передбачає активний пошук учнями нових ідей, використання PR-технологій для просування закладу освіти (створення й розміщення візитівок, буклетів, проведення віртуальних екскурсій, електронні виставки робіт, створення конференцій для різних соціальних груп, анонсування та залучення учнів до подій), виконання проєктів з метою поширення в Інтернеті (наприклад, проведення екскурсії улюбленими місцями, презентація кращих ігор на вулиці), спостереження за часовими межами для реалізації задуманого, участь в анонімних опитуваннях чи поіменних голосуваннях, і на основі цього – ухвалення спільних рішень через наочний показ прикладів.

Набуття навички вирішення конфліктів і проблем можливе завдяки зосередженню на розв'язанні змодельованих життєвих проблем через перегляд соціальних відеозаписів. Народне прислів'я говорить «Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш», а в мережі можна спіймати написане повідомлення та навіть вчасно встигнути видалити його, щоб воно не стало

передумовою конфлікту. Водночас варто зазначати що, цю навичку складно розвинути в Інтернеті.

Розвиток активного слухання відбувається через доступні функції відеовикликів у сервісах, що дозволяють на будь-якій відстані вислухати й побачити людину, підтримуючи зоровий контакт, також можна записувати відеоповідомлення. Однак цю навичку все ж таки простіше розвивати під час реальної зустрічі, оскільки так легше бути уважнішим до оповідача.

Для того, щоб розвивати саморегуляцію треба докласти чималих зусиль. Але в Інтернеті значно легше контролювати себе, адже є більше часу на обдумування інформації та можна видалити щойно надіслане повідомлення, поки його не встиг прочитати отримувач, усвідомивши, що воно є недоречним. Допомагає рефлексувати перегляд власних повідомлень, дописів різного формату, записаних потокових трансляцій.

З розглянутого можна зробити висновок, що онлайн-технології надають дітям та молодим особам численні можливості для спілкування, набуття нових навичок, творчості та участі у створенні кращого суспільства. Водночас це надто небезпечне місце для занять без нагляду, оскільки може мати певні ризики. Наприклад, питання конфіденційності, незаконний контент, домагання, кібербулінг, неправомірне використання персональних даних, грумінг та навіть сексуальні зловживання щодо дітей [14, с. 6]. Також зустрічається чимало особистих повідомлень від незнайомих з незрозумілим підтекстом для школярів і мультимедійних відволікаючих чинників, такі як, надмірна кількість рекламних повідомлень, які є однією з причин, що перешкоджають розвитку соціальних навичок.

Діти та молодь можуть наражатися на ставлення, що завдає морального болю як в цифровому середовищі, так і в буденному житті поза Інтернетом. У межах інтернет-платформ шкода може бути заподіяна образливими або болісними за сприйняттям повідомленнями, вилученням з групової діяльності або погрозами. Приблизно однакова кількість учнів, що піддаються булінгу з боку інших, страждають від нього особисто та в

цифровому середовищі [14]. Таким чином, рівень небезпеки прирівнюється до того, що є в реальному житті.

Разом з тим варто наголосити на суттєвому недоліку соціальних мереж, який полягає в обмеженні соціальної взаємодії кібервихором, позбавленим реального людського контакту, що призводить до атрофії нашого мозку. Соціальні навички у реальному житті вимагають вміння «подумки осмислити» те, що інша людина відчуває в даний момент, читати репліки мови тіла, тону голосу, зорового контакту, і передбачати, що хтось може сказати або зробити далі. Якщо постійно не брати участь в широкому діапазоні особистих взаємодій, нейронні мережі, необхідні для цього набору навичок, будуть скорочуватися [43].

Зважаючи на це, необхідно займатися інформаційною безпекою особистості школяра, тобто вчити дитину жити та співіснувати у сучасному інформаційному просторі, звертаючи увагу на загрози, які можуть утворюватися та вчасно реагувати на них – прийняттям вдалих рішень. Водночас варто регулювати тривалість користування мережею.

Як бачимо, соціум у реальному та діджиталізованому світах впливає по-різному на формування особистості молодшого школяра, однак у кожному випадку діти потребують любові, підтримки й розуміння. Вони сприймають демократичні відносини як ті, що є доброзичливими, натомість авторитарні – через призму страху.

Будь-який токсичний вплив від людей, який є у соціальному оточенні школярів, як у Інтернеті, так і в школі, вдома, на вулиці, негативно впливає на розвиток особистості дитини. Якщо учень постійно стикатиметься з докорами і погрозами, то почне відчувати небезпеку та буде виробляти стратегії для безпеки, що може проявиться психосоматичними захворюваннями, або в девіантній поведінці – зривання уроків, заподіяння шкоди, пропаганда поганих звичок. Звичайно, що це призведе до побудови невдалої системи людських відносин. Важливо не допустити авторитаризму у будь-якому середовищі, бо подібний негативний досвід відкладається у

підсвідомості та транслюватиметься у дорослому житті. Тому прикладом для наслідування гарних соціальних взаємин має слугувати перш за все вчитель.

У сучасному інформаційному суспільстві вплив медіа на соціальний розвиток особистості стає актуальнішим та знаходить своє відображення в діяльності учнів початкової школи завдяки вдало змодельованій освітній системі.

Отже, сучасне життя дітей вже неможливо уявити без цифрових технологій, тому «завдання вчителя полягає у зацікавленні учня таким вмістом у всесвітньому «павутинні», який відображає толерантні відносини, етичне спілкування з метою практичного спрямування, розвиваючи позитивні якості особистості, необхідні для культурного співіснування та взаємодії на засадах демократії» [35, с. 69], до того ж педагог разом з батьками школярів мають демонструвати переваги «живої» взаємодії, де домінуючою діяльністю буде інтеракція.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено ключові аспекти розвитку соціальних навичок учнів молодшого шкільного віку. А саме зазначено, що варто починати їх розвивати ще в дошкільних закладах. Тому дошкільний та молодший шкільний вік є сензитивним для формування соціальних навичок, адже зазнає змін середовище дитини, де вона отримує певний соціальний статус та проводить багато часу взаємодіючи з дорослими та однолітками.

Проаналізовано державний стандарт початкової загальної освіти, свідоцтва досягнень для учнів 1-4 класів, типові освітні програми для молодших школярів, підручники для вивчення предметів українська мова та читання, курсу «Я досліджую світ», концептуальні засади реформування середньої освіти. Виявлено, що всі перелічені документи, навчально-методичне забезпечення передбачають розвиток соціальних навичок через залучення до різноманітних видів діяльності та мають потенційний вплив на створення комфортного учнівського середовища.

Підкреслено, що сучасна школа має регулярно залучати учнів до активної участі у громадському житті, адже це сприяє формуванню тих цінностей та форм поведінки, які є запорукою якісних відносин між усіма учасниками освітнього процесу, і потрібні як поштовх до розвитку особистості через змогу побувати в ролях організатора, учасника дебатів, лідера, стейкхолдера, волонтера, що дозволяє відчувати себе корисною людиною в суспільстві.

Проаналізовано сутність ключових понять: «життєві навички», «соціальні навички», «соціалізація», «соціальна компетентність», «soft skills»; та окреслено основні соціальні навички, такі як: емпатія, ефективне спілкування, співпраця, вирішення конфліктів і проблем, активне слухання, саморегуляція.

Аналіз джерел свідчить про відсутність єдиної системи формування дефініції «соціальні навички», натомість спостерігаємо розмаїття концепцій трактування та виділяємо найбільш суттєві ознаки цієї категорії:

- соціальні навички – це навички, які люди використовують щодня для взаємодії та спілкування з іншими;
- входять до складу життєвих, м'яких навичок та соціальної компетентності;
- включають вербальне (використовуючи слова) і невербальне спілкування (жести, вираз обличчя і мова тіла);
- мають життєво важливе значення для створення, підтримування позитивних та дружніх стосунків з іншими;
- про високий рівень розвитку соціальних навичок, свідчить, поведінка людини, яка діє у соціальних ситуаціях відповідно до чинних норм і правил, і розуміє як прямі, так і непрямі сигнали під час спільної діяльності;
- їх важливо удосконалювати не тільки для благополуччя окремої особи, а й для більш широких спільнот і суспільства в цілому з метою досягнення і захисту загального блага.

Проаналізовано вплив інформаційних технологій на процес розвитку соціальних навичок молодших школярів. Оскільки у XXI столітті вони є багатофункціональним простором для формування міжособистісних навичок, тому що сукупність інформації, яку можна віднайти у віртуальному середовищі про сфери життєдіяльності та взаємодії людини, суттєво впливає на процес соціалізації. Вказано, що важливо, щоб учитель ознайомлював учнів з культурою у віртуальному просторі, яка сприятиме виробленню спільних цінностей, поведінкових очікувань, застерігатиме від конфліктних ситуацій та забезпечуватиме безпечне середовище для всіх.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Стан проблеми розвитку соціальних навичок учнів у практиці початкової школи

З метою перевірки наведених теоретичних положень проведено експериментальне дослідження для з'ясування стану проблеми розвитку соціальних навичок учнів в практиці роботи початкової школи. Метою дослідження було виявлення рівня сформованості соціальних навичок молодших школярів, а також виявлення ставлення вчителів початкових класів до проблеми розвитку соціальних навичок учнів та досвіду їхньої роботи у цьому напрямі.

Констатувальний етап експериментального дослідження проводився у вересні 2021 року і передбачав застосування таких методів дослідження: 1) анкетування учнів третього класу з метою з'ясування рівня розвитку соціальних навичок; 2) індивідуальне вибіркове та групове усне опитування учнів з метою доповнення анкетних даних інформацією про досвід набуття соціальних навичок у мережі Інтернет за показниками, визначеними в цьому підрозділі.

Дослідження проводилося на базі ЗЗСО №34 м. Чернігова. Загалом у констатувальному експерименті взяли участь 40 учнів третього класу, з них 22 учні 3-Б класу, 18 учнів 3-А класу.

З метою виявлення рівнів розвитку соціальних навичок учнів третіх класів проведено анкетування, що передбачало відповіді на 10 запитань: 9 з них закритого типу, 1 – відкритого (див. Додаток А).

На питання «Ти впевнено висловлюєш свою думку?» близько половини третьокласників відповіли, що впевнено висловлюють свою думку. Це означає, що діти не бояться демонструвати своє «Я» перед іншими та рішуче

кажуть те, що думають у соціумі. Натомість інші учні – іноді впевнені в тому, що говорять.

Аналіз відповідей учнів на друге питання «Щоб ти обрав/обрала?» показав, що учням молодшого шкільного віку подобається співпрацювати з однокласниками, адже 28 осіб (70 %), які брали участь в анкетуванні, надали б перевагу груповому створенню проєкту або роботі в парах. Це показує високий рівень взаємодії для досягнення спільної мети.

Третє «Чи показуєш ти свої справжні емоції у класі?» та четверте «Тобі зрозумілі емоції інших людей?» питання анкети передбачало виявлення здатності школярів до емпатії. Лише 10 (56 %) учнів з одного класу й 10 (45 %) учнів з іншого зазначили, що демонструють завжди справжні емоції в класі. Решта учнів відповіли, що показують справжні емоції «іноді» або ж «ніколи» не показують їх, що свідчить про прихованість внутрішнього стану, небажання відкритися іншим. І водночас впливає на те, чи зможуть люди дійсно поспівчувати або розділити разом щасливі моменти. Приблизно така ж кількість дітей розуміють емоції інших, і тому можуть надати емпатичну підтримку з турботою ставлячись до почуттів оточення. Проте 50 % респондентів ще варто попрацювати над розпізнаванням емоцій інших.

Учні розуміють, що таке активна взаємодія, але 21 з них обрали варіанти, які вказують на те, що в їхньому оточенні вона відсутня. Адже більшість проводить час в гаджетах, коли знаходяться поруч один з одним. Троє учнів (8 %) обрали варіант, що вказує на ймовірність цькування в класі. Тому вважаємо за потрібне негайно втрутитися вчителям для з'ясування обставин можливого булінгу та вирішення конфліктів. А також провести виховну бесіду з усіма учнями з метою уникнення подібних ситуацій.

Аналіз результатів відповідей на шосте питання «Коли хтось хоче розказати тобі важливу для нього інформацію, ти» свідчить, що активне слухання з метою розуміння співрозмовника притаманне 27 учням (68 %). Діти усвідомлюють, що уважно слухаючи інших, ми вчимося розуміти почуття та потреби людей.

Сьоме питання «Як ти вважаєш, чи важливо обмінюватися думками?» спрямоване на виявлення соціальної навички ефективного спілкування. Лише 9 анкетованих учнів (41 %) 3-Б класу розуміють, що для того, щоб спілкування було продуктивним, необхідно постійно обмінюватися думками, тобто комунікувати, натомість у 3-А класі таких учнів 11 (61 %). Переконані, що це дуже мало. На нашу думку, вчителям варто активніше використовували дієві методи комунікації, наприклад, ненасильницьке спілкування М. Розенберга.

Як свідчать відповіді на восьме запитання «Якщо однокласник не захоче тобі допомогти, ти», 53 % учнів початкової школи, якщо хтось вже їм відмовив попередньо у допомозі, самі вирішують певне питання. У цьому випадку діти просто не хочуть зневіритися в людях чи згодом не захочуть допомагати самі. 40 % учнів вважають, що допомагати дуже важливо і необхідно, тому для вирішення проблеми можна ще запитати й інших однокласників. Проте 7 % учнів при відмові почнуть сваритися або образяться. Отож, вчителям варто наголошувати, що попросити когось ще про допомогу не є принизливим, а навпаки свідчить про комунікабельність особистості.

Наступне питання «Як ти вирішуєш конфліктні ситуації?» мало на меті з'ясувати, чи розвинена в учнів навичка розв'язання конфліктів та проблем. 75 % учнів вказали, що вирішують конфлікти мирним шляхом самостійно. 20 % учнів школярів просять допомоги в дорослих, що вказує на взаємодію з іншими поколіннями, водночас це демонструє перекладання на когось відповідальності, тобто невміння вирішувати самостійно конфліктні ситуації. Двоє учнів (5 %) надають перевагу в таких ситуаціях бійкам або сваркам, що зовсім не відповідає толерантній поведінці.

На питання відкритого типу «Якби тобі запропонували навчатися вдома постійно, ти б погодився/погодилася? Чи краще у школі? Чому? Обґрунтуй думку декількома реченнями» 80 % учнів відповіли, що обрали б навчання в школі, натомість 20 % зазначили, що краще вчитися вдома. Серед

причин такої відповіді вказали такі: «більше часу буде на сон, бо не треба рано вставати»; «вдома всі дуже розумні і допомагають, коли щось незрозуміло»; «поруч мама, тому комфортніше»; «не треба йти після школи довго додому».

Більшість школярів (80 %) написали, що навчання в ЗЗСО є кращим, оскільки «вчитель зрозуміло пояснює матеріал»; «це місце, де багато веселих друзів, з якими можна обмінятися враженнями та пограти»; «завжди є допомога та підтримка від однокласників і вчителя»; «у школі є перерва, навчання і друзі, а вдома нудно»; «місце, де яскраво та красиво»; «багато дізнаєшся»; «краще розповідають, адже вдома не вчителі»; «навчають різним знанням, а вдома треба сидіти за уроками тоді, коли вже час спати»; «вдома більше уроків, ніж у школі». Відповіді учнів свідчать, що для них навчання в школі краще, ніж вдома.

З метою з'ясування ефективності використання мережі Інтернет для розвитку соціальних навичок проведено усне опитування учнів на основі їхнього досвіду та поглядів (див. Додаток Б).

За даними опитування, учні проводять від однієї до трьох годин на день в Інтернеті, що вказує на перевищення норм, рекомендованих лікарями. Це може негативно вплинути на самопочуття учнів та їхню активність під час уроків.

На питання: «Коли листуєшся з кимось в Інтернеті, що тобі допомагає виражати емоції?» школярі відповідали, що допомагають смайлики, стікери або просто речення, що вказують на емоційний стан. Отож, діти розуміють, що емоції у віртуальному світі також можна виражати і шляхів для цього є безліч.

Відповіді на питання про те, чим саме школярі займаються у «всесвітньому павутинні», були практично однакові: подивитися короткі відеоролики або мультфільми, фільми, серіали; для спілкування з рідними, друзями та знайомими; переглянути новини. У багатьох учнів є облікові записи у Likee та TikTok, де вони створюють та поширюють відео. Хоча учні

вважають, що людянішим не можна стати в Інтернеті, проте залюбки проводять там час.

Більшість дітей не мають кумирів у TikTok, Instagram, YouTube, Facebook – найпопулярніших соцмережах серед опитаних, а є й ті, хто мають декілька кумирів, якими є блогери. Школярі переважно не є прихильниками відомих реальних людей, бо віддають перевагу перегляду відео у соціальних мережах з героями фільмів і мультиплікацій, в яких перетворюються люди, наприклад, наносять грим, пародіюють тощо. Так вони акцентують увагу лише на персонажах, а не на тих, хто перетворився в них. Серед улюбленців третьокласників були названі герої «Кіновсесвіту Marvel» (Халк, Людина-павук, Залізна людина, Капітан Марвел, Тор та ін.) та персонажі, які екранізовані Warner Bros. (Харлі Квін, Джокер, Бетмен, Супермен та ін.). Такі відповіді свідчать про те, що діти з легкістю сприймають дорослий контент, на цьому шляху їх не зупиняють навіть вікові обмеження.

Під час перегляду стрічки новин у мережевих спільнотах діти зазвичай запам'ятовують сленгові слова, які популярні протягом певного проміжку часу. Використання таких слів дає їм змогу почуватися більш впевнено в спілкуванні з однолітками, а також не відставати від сучасного ритму життя.

Питання «Чому ти навчився/навчилася завдяки проведеному часу в соціальних мережах?» змусило задуматися третьокласників. За словами дітей, там є багато цікавої інформації, зокрема прикладів різних дослідів, які можна проводити самостійно, а також з дорослими, також є різні навчальні мультфільми, відео і завдання. Деякі учні виділяють ще й те, що завдяки блогерам, які створюють сторінки із різними лайфками, можна взяти щось корисне для себе, а також різні танцювальні елементи, які можна використовувати при створенні танцю чи флешмобу. Ці відповіді кажуть про те, що мережеві спільноти є корисними для розвитку дітей, оскільки всебічно допомагають пізнати світ.

Окрім позитивних моментів, які мають соціальні мережі, учні виділяють і недоліки: є багато спаму та фейків, різні сторінки, де є неправда,

люди або компанії, які проводять різні конкурси, а потім обманюють, один з учнів навів такий приклад: «потрібно виконати якесь завдання, за яке ти отримаєш електронні гроші. Коли я виконав це завдання, мене видалили із цієї спільноти, і гроші я не отримав»). Відтак вчителю варто звернути увагу батьків учнів на обов'язковий батьківський контроль, щоб захистити дітей від шкідливої, непотрібної інформації, невідповідного вікового контенту та дій шахраїв.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та власного досвіду визначено критерії, показники та рівні сформованості соціальних навичок молодших школярів.

На основі дослідження К. Опарної [42] та власного досвіду вважаємо доцільним виділити такі *критерії* сформованості соціальних навичок молодших школярів:

– *когнітивний критерій*, що полягає у соціальній обізнаності та є системою міцних знань, які становлять базу для успішної реалізації своїх функцій під час міжособистісних відносин: здатність сприймати різні точки зору та розуміти соціальні й етичні норми поведінки у сім'ї, школі та суспільстві, їх потреби;

– *мотиваційно-ціннісний критерій* стосується усвідомлення важливості суспільних та особистісних цінностей, набуття певного соціального статусу у суспільстві, зокрема учнівському колективі; прагнення досягти успіху у побудові демократичних відносин;

– *діяльнісно-поведінковий критерій* передбачає відповідальне прийняття рішень, а також здатність встановлювати, підтримувати здорові та корисні стосунки з різними особами та групами, що включають ефективне спілкування, активне слухання, використовуючи навички міжособистісної взаємодії, співчуття, доведення своєї позиції через конструктивне ведення діалогу при ймовірному конфлікті, а також можливість прийти на допомогу, коли це необхідно;

– *оцінно-рефлексивний критерій* передбачає точне та ефективно розпізнавання своїх емоцій та думок, їхнього впливу на поведінку, вчасне регулювання їх в різних ситуаціях; здійснення оцінки своїх сильних та слабких сторін, що характеризується обґрунтованими судженнями; полягає у реалістичному оцінюванні наслідків різних дій, а також у власному благополуччі та інших; включає управління стресом, контроль внутрішнього поштовху до якої-небудь дії, а також встановлення цілей і роботу над ними.

До *показників* сформованості соціальних навичок відносимо наступні:

- визначення основних емоцій та почуттів як своїх, так й інших людей;
- усвідомлення правил ввічливого спілкування та взаємодії;
- демонстрування навичок прийняття рішень у команді та співпраці з іншими;
- застосування як вербальних, так і невербальних сигналів під час комунікацій;
- виявлення інтересу та розуміння потреб спільної роботи та спілкування;
- прийняття позитивних стосунків та соціального середовища в школі;
- встановлення та підтримка дружніх міжособистісних стосунків, в основі яких такі риси як чесність, довірливість, самодисципліна, повага та доброта;
- лаконічне висловлення думок без відчуття сором'язливості;
- адекватне реагування на конфлікти ситуації та проблеми через залагодження їх мирними способами;
- виявлення поваги, толерантності до індивідуальних відмінностей;
- саморегуляція у розв'язанні соціальних завдань та конструктивний аналіз своєї діяльності по відношенню до соціуму.

Дослідження стану сформованості соціальних навичок молодших школярів за всіма показниками дало можливість виділити чотири рівні розвитку соціальних навичок для учнів початкових класів: *високий, достатній, середній, початковий*.

1. *Високий рівень.* Учень/учениця бере активну участь у спільній роботі: парній або груповій з метою приносити практичну користь собі та тим, хто довкола, тобто своїм однокласникам. Дитина свідомо висловлює власні думки й активно відстоює власну точку зору, розуміє емоції інших та оптимально показує свій справжній емоційний спектр. Проявляє стійке позитивне ставлення до людей, вміє допомагати та не соромиться питати про допомогу в інших. Ефективно комунікує, демонструє та впевнено застосовує у практичній діяльності набуті навички активного слухання. Не створює конфліктні ситуації, а знаходить дієві шляхи вирішення проблем, продумуючи алгоритми дій наперед на основі оцінки ситуації. Розуміє та дотримується правил, норм соціальної поведінки. Адекватно аналізує свої дії та дії інших, здійснює рефлексію.

2. *Достатній рівень.* Учень/учениця проявляє переважно емоційно-позитивне ставлення до людей, має бажання розвивати дружні відносини, відмічені взаємною довірою і обміном досвіду. Не заперечить разом зробити завдання, але якщо буде вибір – зробити це самостійно, то обере його. Намагається розуміти точки зору інших, але не впевнено самовиражається, хоча й передає власні думки, висловлює почуття, співпереживає іншим людям, приділяє особливу увагу тим, хто більше її потребує. Натомість, якщо хтось відмовить допомогти, то є висока ймовірність того, що дитина не буде просити ще когось про допомогу в цій ситуації, а спробує вирішити її сама. Можуть виникнути труднощі з розв'язанням проблемних ситуацій. Розуміє моральні правила поведінки, слідує ним. Оцінює свої вчинки та аналізує їх.

3. *Середній рівень.* Учень/учениця соромиться висловитися перед аудиторію навіть знайомих людей. Намагається підтримувати дружні стосунки, хоча й потрапляє в конфліктні ситуації. Є труднощі з розпізнаванням емоційного стану оточення, рідко демонструє справжні емоції. Не відчуває важливості здійснювати обмін думками, проте не відмовляється від короткої розмови. Має уявлення про свої права та

обов'язки, але не завжди їх дотримується. Іноді аналізує власні дії та поведінку інших.

4. *Початковий рівень.* Учень/учениця має фрагментарні знання про соціальні навички, що свідчить про низьку соціальну активність. Проявляє мінімальний рівень взаємодії, адже не усвідомлює значення участі в спільній діяльності, або просто не бажає разом проводити час. Зокрема, не зважає на потреби інших і загальні правила поведінки в суспільстві. Не демонструє свої емоції, бо зовсім не вміє їх контролювати, або ж навпаки, показує, але неправдиві. Вважає, що неважливо обмінюватися думками, враженнями з кимось. Вдає, що слухає, але насправді не намагається почути. Частково або повністю заперечує життєво важливі цінності, тому може спробувати завдати шкоди, помститися, так як конфлікти тільки створює, а не вирішує мирним шляхом, або ж стає вербально чи фізично агресивним. Такі школярі недостатньо соціалізовані, тому неспроможні застосовувати соціальні навички.

Рівні визначали на основі отриманих балів за відповіді на питання анкетування. У сумі кожен учень міг набрати 10 балів. Бали розподілили таким чином: 10-8,5 балів – високий рівень; 8-6,5 балів – достатній рівень; 6-4,5 балів – середній рівень; 4-0 балів – початковий рівень. Ключі для аналізу результатів анкетування подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Ключі для аналізу результатів анкетування

Номер питання	Бали за відповіді			
	<i>a</i>	<i>б</i>	<i>в</i>	<i>г</i>
1	1	0	0,5	
2	0	1	1	
3	1	0	0,5	
4	1	0	0,5	
5	0	0	1	

6	0	1	0	0
7	1	0		
8	0	0	1	0,5
9	0	0,5	1	
10	У школі + обґрунтування думки – 1 б.	У школі – 0,5 б.	Вдома – 0 б.	

Узагальнені результати анкетування та бесід з учнями показали, що у 3-Б класі 2 учні мають початковий рівень розвитку соціальних навичок (9 %), 8 учнів – середній (36 %), 10 учнів – достатній (45 %), 2 учні – високий (9 %); у 3-А класі 6 учнів мають середній рівень розвитку соціальних навичок (33 %), 10 учнів – достатній (56 %), 2 учні – високий (11 %) (див. рис. 2.1).

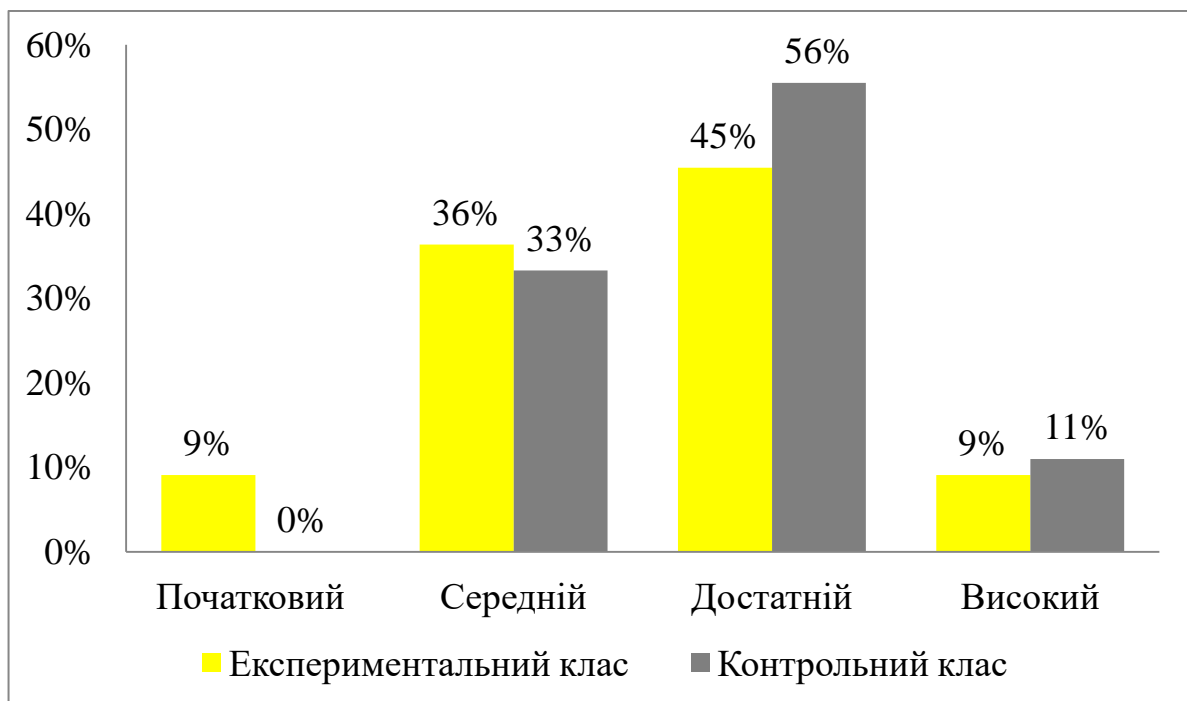

Рис. 2.1. Рівні сформованості соціальних навичок учнів
в експериментальному та контрольному класах
на початку експерименту

З метою виявлення ставлення вчителів до проблеми формування соціальних навичок молодших школярів та досвіду використання ними форм і методів їх розвитку було проведено анкетування вчителів (див. Додаток В).

У ньому взяли участь 87 вчителів, серед яких класні керівники та вчителі-предметники початкової школи. Варто зазначити, що серед опитаних вчителів були вчителі як міських шкіл, так і сільських.

76 % опитаних вчителів вважають соціальні навички важливішими, ніж академічні, що вказує на актуальність дослідження розвитку цих навичок у молодших школярів.

54 % вчителів декілька разів на тиждень створюють необхідні умови, щоб учні працювали в парах чи групах, натомість 31 % використовують ці форми роботи кожного навчального дня. Ці показники є доволі непоганими, проте 15 % педагогів лише раз на тиждень об'єднують учнів у пари або групи для виконання завдань.

Усі емоції важливі, вони допомагають пізнавати інших, світ, і краще пристосовуватися до нього. Треба зважати на свої почуття і вчасно повідомляти про них, але так, щоб нікого не ображати. Для цього використовують «Я-повідомлення» [7, с. 121], а також емоційні хвилинки. Більшість респондентів (69 %) проводять їх щодня. У такий спосіб сприяють розвитку емпатії та емоційної саморегуляції учнів.

До методів і форм роботи, які пропонують вчителі своїм учням для розвитку соціальних навичок, належать такі: різні вправи на адаптацію дитини в колективі, рефлексія, робота в парах і групах, колективна робота, оповідання, пісні, виховні бесіди, взаємодопомога, власний приклад, заходи, фізкультхвилинки, спостереження, опитування, взаємоперевірка, тести, усна розповідь, спілкування, вирішення проблемних ситуацій, практична діяльність, командні завдання, презентації, хвилинки фантазії, репетиції свят, доручення, змагання, дослідження, вікторини, екскурсії, благодійні ярмарки, екоакції, ранкові зустрічі, самоаналіз, висловлювання своєї думки, обговорення прочитаних творів, дружне святкування днів народжень дітей з побажаннями та називанням найкращих рис іменинника (за що його поважають і чому дружать), тренінг, метод проєктів, інноваційні та інтерактивні технології: «Мікрофон», «Кубик Блума», «Коли ідей»,

«Мозковий штурм», дискусії, «Круглий стіл», «Асоціативний кущ», «Ажурна пилка», «Прес», «Дерево цілей», «Крісло автора», моделювання та інсценування сюжетно-рольових та життєвих ситуацій, ігри та вправи на розвиток навичок спілкування, дидактичні та рольові ігри: «Продовж історію», «Потяг», «Телефон», «Знайди предмет», «Зміна партнера», «Оживи предмет», «Допоможи другові» та інші.

Звідси ми можемо виділити форми роботи, які найчастіше вказували вчителі – робота в групах та парах. Зокрема робота в парах сприяє підготовці дітей до подальшої роботи в групах. Під час парної та групової роботи учні вчаться співпрацювати, домовлятися, бути ініціативними, самостійними та відповідальними. Школярі взаємодіють один з одним, а вчитель при цьому є організатором, координатором, що пропонує завдання, описує послідовність його виконання, разом з учнями бере участь в оцінюванні результатів діяльності групи або пари. Кожен учень знає, що від його внеску залежить загальний результат роботи, якість виконання поставленого завдання. Здебільшого оцінюється діяльність усієї групи чи пари, що сприяє розвитку самоконтролю та формуванню самооцінки школярів. Важливо, щоб діти усвідомили, що успішність виконання завдання значною мірою залежить від їхнього вміння співпрацювати [21, с. 27].

Серед методів надають перевагу бесідам, проектам та інтерактивним технологіям. Тому й не дивно, що у виборі словесних методів переважає бесіда під час уроків. Хоча є ті вчителі, що надають перевагу розповіді (10 %) та інструктажу (3 %), але такі методи, на наш погляд, не можуть бути домінуючими в НУШ.

Отож, вчителі розуміють, що треба робити для розвитку соціальних навичок. Зокрема 78 % педагогів залучають школярів до волонтерства, у такий спосіб розвивають відповідальність, здатність проявляти турботу і співчуття.

61 % анкетованих створювали разом зі своїми учнями щось спільне для поширення в Інтернеті (сторінки в мережесх спільнотах, презентація

закладу освіти у відеоформаті, декламування віршів, відео-флешмоби тощо) – це один з шляхів набуття соціального досвіду.

Половина вчителів обрали варіант «інколи» на питання, що стосується співпраці учнів паралельних класів, інші ж – «рідко» або «часто» (32 % та 17 % відповідно), це вказує на те, що така форма організації роботи не є поширеною в освітніх закладах анкетованих.

Соціальні мережі як засіб спілкування з учнями або батьками використовують 97 % вчителів. Цей показник доводить, що мережеві спільноти займають значне місце в освітньому процесі та є комфортними для спілкування тріади «школа – сім'я – громадськість».

Учителі здійснюють рефлексію своєї діяльності та взаємодії з іншими, це підтвердилося 95 % голосів. Такий результат є чудовим, оскільки людина будь-якої професії має аналізувати власні дії, вчинки, емоційний стан тощо. Відтак учителі можуть здійснювати саморегуляцію в різних ситуаціях та показують гідний приклад для наслідування учнями.

Явище булінгу, на думку анкетованих учителів, було помічене в шістнадцяти класах. Оскільки воно негативно позначається на психічному розвитку школярів, що відображається на їх емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них, то школа повинна виступати як ресурс і платформа для здійснення антибулінгових заходів, таких як: профілактика здорової поведінки та стосунків між всіма суб'єктами освітнього середовища, регламентація цих стосунків [с.68]. Тому в подоланні булінгу важливо знайти нові підходи до взаємодії з учнями та їхніми батьками [17, с.67].

Щоб учні стали соціально активними особистостями необхідно, на думку вчителів початкових класів:

– активно спілкуватися з однолітками, дорослими, поважати думку інших, не пригнічувати людей навколо себе, прислухатися до думок оточення та не боятися висловлювати власні думки, вміти почути однокласників, вчителів, співчувати та співпереживати їм;

- брати участь у активній діяльності, житті класу, конкурсах, пошуковій роботі, дослідженнях, шкільних та позашкільних заходах, робити справи, які приносять користь іншим та задоволення для себе, долучатися до різноманітних проєктів, зокрема волонтерських;

- якомога більше взаємодіяти з оточенням, працювати в команді, при потребі допомагати (наприклад, підказувати іншим, де брати матеріали необхідні до гри, завдань на уроці), розширювати коло своїх знайомств;

- всебічно розвиватися: розвивати свої індивідуальні здібності, таланти, відвідувати гуртки, вести активний спосіб життя, займатися спортом, багато читати, мати бажання вчитися та пізнавати нове, досягти певного рівня психологічного розвитку;

- вчитися спільно вирішувати проблеми або конфлікти, іти на компроміс, цінувати те, що маєте;

- бути впевненим у собі, вмотивованим, ініціативним, доброзичливим, небайдужим, відповідальним за свої дії і вчинки, незалежним від думки інших про нього, проявляти самостійність, критично оцінювати інформацію, мати активну життєву позицію, позитивне ставлення до себе та оточення, адекватну самооцінку, відчувати себе важливою ланкою великої шкільної спільноти та залишатися людиною.

Крім того, педагоги підкреслюють важливість власного прикладу вчителів і батьків.

Аналіз результатів анкетування та бесід з учнями дає змогу зробити висновок, що 50 % учнів третіх класів мають достатній рівень розвитку соціальних навичок і лише по двоє школярів з кожного класу, що становить 9 % і 11 %, мають високий рівень розвитку соціальних навичок. Проте в 3-Б класі кількість учнів з високим рівнем дорівнює кількості учнів з низьким (9 %). Також у двох класах значний відсоток молодших школярів мають середні показники 36 % і 33 % відповідно. І попри достатньо хороші відповіді вчителів у онлайн-анкетуванні, значний відсоток школярів ще

знаходиться між соціально активною особистістю і дитиною, що в постійному пошуку себе та оточення.

Таким чином, виникає необхідність внесення змін до освітнього процесу, спрямованих на емоційну підтримку, налагодження дружніх відносин, що допомагають вирішувати проблеми та конфлікти мирним шляхом, організацію активної дозвілєвої діяльності учнів. Це зумовлює пошук нових методів, активніше використання парної та групової роботи в урочній та позаурочній діяльності, спрямованих на розвиток соціальних навичок молодших школярів.

2.2. Процес і результати експериментального дослідження розвитку соціальних навичок молодших школярів

Методику формувального експерименту було розроблено з урахуванням сутності та структури соціальних навичок молодших школярів та результатів констатувального експерименту, за результатами якого високий рівень розвитку соціальних навичок було виявлено лише у 10 % респондентів. Тому важливим є використання в освітньому процесі форм і методів роботи, які спонукають школярів до обміну думками, враженнями, активного слухання, пошуку шляхів вирішення проблем, активізують соціальну функцію особистості.

В основу експериментального дослідження покладено припущення про те, що для підвищення рівня розвитку соціальних навичок учнів початкової школи значні можливості мають: ранкове коло, спеціальні ігри та вправи, щоденник добрих справ, складання соціальних історій, твори мистецтва та мультимедійні видання, соціальні мережі, волонтерство [36, с. 154].

На наш погляд, щоб розвивати соціальні навички в цікавій для дітей атмосфері, вчителю початкової школи варто використовувати в урочній та позаурочній діяльності розроблені особисто або дібрані вправи й ігри, зокрема театралізовані, що спонукатимуть їх проявляти доброту один до

одного через виклик в якості мотивації. Діти люблять випробування і проведення їх у школі, як частини захоплюючих завдань, що можна виконувати протягом тривалого періоду часу, є надзвичайно доцільним у освітній діяльності. Варто відзначити, що вчителі, які хочуть використовувати різні види театралізації в якості цікавих вправ, плануючи організувати шкільний театр, повинні в контексті професійної підготовки отримати спеціальні знання і набути навичок, засвоїти основи театральної педагогіки, базові принципи режисури і сценічної майстерності [46, с.168]. Зокрема під час організації театралізованої діяльності важливо здійснювати конструктивну критику, бути терплячим до помилок і спрямовувати учнів до правильної дії, використовуючи загальноприйнятту культуру спілкування та сприятливу атмосферу, стежити за тим, як діти дотримуються «ігрових правил», підтримувати та заохочувати учнів, сприяти взаємоповазі та толерантному ставленню один до одного [37, с.604].

Зауважимо, що сприятливим моментом для перевірки за ходом виконання тривалих вправ є ранкові зустрічі. Також, окрім повсякденних вправ, які практикуються кожного ранку в класі, варто проводити ще й вправи для розвитку соціальних навичок, що допомагають учням зблизитися зі своїми однолітками, навчитися співпрацювати, утримуватися від критики інших, поважати інших як особистостей. Відтак створюється позитивний настрій у класі завдяки атмосфері довіри, відчуття приналежності до спільноти, участі в прийнятті рішень, доброти та заохочення з боку однолітків, вільного від критики ставлення вчителя, очікування конкретних результатів, справедливості та неупередженості [26, с. 58].

Під час формувального етапу експериментального дослідження протягом вересня-жовтня 2021 року у 3-Б класі впроваджено систему вправ для розвитку соціальних навичок учнів. У 3-А класі навчання відбувалося за традиційною системою.

Дібрано та проведено такі вправи:

1. Вправа «Ти – молодець». Учасники працюють в парах. Один учень говорить: «У мене не завжди виходить... (наприклад, бути уважним, знайти належні слова для відповіді, дослухати до кінця співрозмовника, працювати в парах)». Наступний, вислухавши, повинен відреагувати, починаючи словами: «Але ти молодець, тому що ... (наприклад, вмієш жартувати, ти добрий і чуйний, допомагаєш іншим). Я вірю, що у тебе все вийде, якщо докладатимеш зусиль» [36, с. 154].

Вправа проводилася наприкінці різних уроків. Для відтворення в пам'яті частин речень, на дошці були прикріплені аркуші з відповідним текстом. Спочатку учням було важко назвати свої слабкі сторони та плюси напарника по грі. Але з кожним тренувальним разом, вони вибудовували змістовніші речення. Серед прикладів, наведених учнями, були такі: «У мене не завжди виходить забивати м'ячі у футболі. Але ти молодець, тому що позитивно до всього відносишся. Я вірю, що у тебе все вийде, якщо докладатимеш зусиль», «У мене не завжди виходить робити домашнє завдання. Але ти молодець, тому що уважно слухаєш вчителя. Я вірю, що у тебе все вийде, якщо докладатимеш зусиль».

2. Вправа «Аукціон». Кожний учень обирає випадковим чином з чарівного мішечка ім'я свого однокласника. Протягом декількох хвилин діти пригадують та занотовують найважливіші факти, які показують найкращі сторони учня, ім'я якого було зазначено на аркуші. Подальше завдання полягає у тому, щоб учасники по черзі виходили та представляли свого однокласника акцентуючи увагу на його позитивних рисах. Важливим моментом гри є підняття руки тими, хто хотів би «купити» собі такого друга. Зазначимо, що ім'я описаного учня не має бути назване, а інші гравці повинні здогадатися, хто є цим цінним представником учнівського колективу [36, с. 154].

Під час проведення цієї вправи учні дізналися про свої позитивні риси від однокласників. Іноді відповіді дивували дітей. Їм було складно, оскільки школярі називали більше негативних якостей і спочатку зовсім не могли

згадати позитивне про однокласника. Багатьох учнів не хотіли «купувати» за описом, але й були такі описи, що одразу виникало бажання подружитися з цією дитиною. Якщо під час проведення вправи з'ясовувалося, що ця людина майже не спілкується з тією, якості кого позитивно описувала, то для неї додавалося завдання – подружитися з цим однокласником. Учні охоче долучалися до виконання вправи, проте й не обійшлося без школярів, хто зовсім не міг сказати жодного слова про того, з ким навчається.

3. Вправа «Сурдопереклад». Школярам пропонується об'єднатися в пари. Учитель проговорює ситуації, які необхідно інсценізувати. Педагог використовує вербальну комунікацію для наведення прикладів, а учні мають виконувати дії за допомогою невербальних засобів. Для початку необхідно уявити, що діти незнайомі один з одним і запропонувати парам познайомитися, потім варто продемонструвати сварку, а останнім кроком є примирення. Бажано провести невеличку бесіду, щоб дізнатися, у якій ситуації вони найкомфортніше почувалися, та які засоби зручніше використовувати у них, а також з'ясувати чи інтеграція способів вираження емоцій є більш дієвою.

Вправа проводилася на уроці літературного читання під час вивчення теми «Прислів'я вчить як на світі жить. Прислів'я і приказки». Найкомфортніше діти почувалися під час знайомства, адже пригадали багато варіантів вітань за допомогою невербальних засобів: махання рукою, рукостискання, v-подібний знак пальцями уклін, жести доповнювали веселою мімікою. З показом конфлікту теж не виникло труднощів, оскільки третьокласники театралізували й показували сварки та бійки. Серед трьох кроків, які потрібно пройти в цій вправі, найскладнішим для учнів виявився останній – примирення. Спочатку їм пропонувалося самостійно придумати спосіб примирення. Згодом відповідно до теми уроку завдання ускладнилося, бо треба було показати, сказане вчителем, прислів'я або приказку про дружбу, та примиритися таким чином з однокласником. Діти зрозуміли, що

легше миритися використовуючи слова, але з поєднанням додаткових невербальних дій, таких як обійми, посмішка, потиск рук тощо.

4. Вправа «Емоційний світ мультфільмів». Учням пропонується переглянути відеозапис, на якому демонструється емоційний стан мультиплікаційних персонажів останніх років. Завдання полягає в уважному спостереженні за емоціями героїв та їх відтворенні за допомогою копіювання (міміки, жестів, фраз). Варто добирати лише ті ролики, які є більш сучасними, адже «старі» герої майже не викликають інтерес у сучасних молодших школярів. Також можна запропонувати учням створити подібні відео самостійно та поділитися ними в соціальних мережах. Крім того, можна використати інший спосіб: на одній половині екрану зображення учня, а на іншій – епізод або герой мультфільму. Зазначимо, що дії відбувають одночасно. Таким чином, учень може прослідкувати за поступом своєї акторської майстерності [38, с. 93].

Виконання цієї вправи спонукало учнів показувати якомога більше емоцій. Діти із захопленням поставитися до завдання та намагалися відтворити побачене, оскільки герої відео та GIF зображень були їм знайомими та цікавими. Аналогічні вправи з персонажами мультфільмів та фільмів проводилися майже кожного дня. Після їх виконання учні зрозуміли, що варто не соромитися демонструвати як позитивні, так і негативні емоції, щоб бути максимально справжньою людиною.

5. Вправа «Слайд-шоу». Учні об'єднуються у команди по 6-8 осіб. Перша група виходить на сцену. Серед них одна людина є казкарем, інші – відтворюють слайд-шоу. Казкар починає розповідати історію про недавню поїздку, пригоду чи будь-яку життєву подію або вигадану ситуацію. Гравці на сцені складають картину – певний слайд, який казкар розповів. Після чого завмирають на місці. Кожна група отримує чотири-п'ять слайдів, а потім на сцену виходить нова група. Доцільно пояснити учням, що вони можуть бути будь-ким або будь-чим на кожному слайді, використовуючи різне положення тіла [47].

Вправа проводилася на уроці «Дизайн і технології». Відповідно до теми уроку, що стосувалася виготовлення кленових листочків з паперу, групи вигадували та інсценізували коротенькі історії про осінній листок із залученням персонажів та виготовлених кольорових листків.

Діти показували декілька історій, у яких розповідалося про тварин, що знайшли яскраві листки з дерев; дітей, які гралися в листочках; родину в лісі, які збирали гриби та листочки. Одна з історій була такою: «Діти гуляють у парку. Ця прогулянка, насичена розмовами. Клац!», – сказав казкар. Гравці почувши команду «Клац!» склали картинку групою, яка ходить по парку та розмовляє, і вони завмирають на місці. Казкар продовжив свою розмову: «Хлопчик і дівчинка сіли на лавку, перше, що вони побачили, – це листок клену, що падав на лавку! Він був неймовірно гарний. Клац!». Група сформувала слайд спостереження за кленовим листком. «У хлопчика був із собою блокнот, у який дівчина запропонувала покласти осінній листок для гербарію! Клац!», – казкар емоційно завершив свою міні-розповідь, а діти-актори відтворили останній слайд.

Це емоційно насичена театралізована вправа, що дозволяє поглянути на себе й своїх однокласників з різних боків. Водночас треба бути організованими учнями, щоб зіграти в неї, а також вчителю варто виділити значний відрізок часу на її проведення. Діти залюбки працювали акторськими групами і показали тим, хто довкола, власний світ фантазій.

6. Вправа «Середовище». Попросіть всіх учнів розміститися у кімнаті зручним чином. Створіть для них певне середовище, наприклад, концерт. Потім діти повинні зобразити знаходження у цьому середовищі. На концерті вони можуть співати, танцювати, аплодувати, влаштовувати флешмоб. Час від часу вигукуйте та змінюйте різні середовища, щоб школярі імітували якомога більше різних дій. Це змусить їх задуматися про те, які дії відповідають заданому контексту, а які є недоречними [38, с. 94].

Вправа проводилася на уроці фізичної культури. Спочатку ми усно обговорили дії, які доречні на концерті. Потім спробували їх відтворити,

кожен робив те, що йому більше подобалося. Інші зміни середовища вже не обговорювалися, а одразу ж виконувалися відповідні дії учнями. Ті діти, які не могли впоратися із завданням, сідали на лавку та спостерігали за тим, що роблять їхні однокласники. Таким чином, більшість учнів показали, що здатні адаптуватися до різноманітного середовища, а також, своїм прикладом, допомогли однокласникам відповідати контексту заданої події.

7. Вправа «Колаж почуттів і потреб». Запропонуйте учням переглянути журнали та вирізати з них фотографії людей з будь-якими емоціями в певній ситуації або ж підготуйте заздалегідь кілька надрукованих зображень людей з різними емоціями. Нехай діти назвуть варіанти того, з якими потребами пов'язані почуття цих осіб. Потім вони вибирають предмети, що на їх погляд, задовольняють ці потреби, а також можуть додавати вирізані фрази або слова. Після цього можна наклеїти їх на ватмані поряд з обраною людиною. Наприклад, допоможуть залишатися з чудовим настроєм на святі, якщо приклеять подарунки; доклеять друга сумуючій дитині на лавці; якщо людина змерзла, то можуть поряд розмістити чотирилапого друга, в обіймах якого легко зігрітися тощо. Оформивши колаж, учню або групі, яка працювала над ним, необхідно представити його класу, обґрунтувавши відповідність обраних потреб до емоційного стану людини. Отже, учні відповідають на важливі питання «Що не вистачає, щоб бути щасливим?», «Як залишити такий чудовий настрій?», «Як зрозуміти інших та допомогти їм у певний час?».

Учнями 3-Б класу було розроблено колаж (рис. 2.1), на якому представлено 6 ключових осіб, вибраних колективно: малюк, який плаче; хлопчик, що змерз; дівчинка, яка забруднилася; Бебі Бос; дівчинка, що святкує свій день народження; дівчина, яка про щось мріє. Наприклад, до першого зображення діти підібрали вирізки з журналів, які обґрунтували так: іграшки, щоб дитина погратися і заспокоїлася; надпис «батьки» та зображення мами для того, щоб малюк відчув турботу та покращився настрій; дитяче харчування, якщо малюк хоче їсти; персонаж на ім'я Радість

з мультфільму, щоб підбадьорити; ліжко та персонажів з мультфільму «Корпорація монстрів», якщо малюк хоче спати.

Учні задоволені створеним колажем та процесом роботи. Вони виконали поставлене завдання та зможуть допомогти будь-якій людині, яка потребує їхньої допомоги, незалежно від віку, статі, національності тощо.

Рис. 2.1. Колаж почуттів і потреб

8. Вправа «Календар моєї соціальної активності». З учнями необхідно обговорити те, що має робити людина, щоб покращувалися її стосунки з оточенням. І на основі бесіди розробити календар, де будуть зазначені дії на місяць. Кожного місяця варто робити нові календарі, а також ділитися виконаними завданнями з однокласниками та вчителем. Завдання варто добирати такі, щоб були включені різні форми роботи: самостійна, парна, групова. Їх можна виконувати в зручному для дитини порядку, а поруч проставляти дату. Головне, щоб кількість завдань співпадала з кількістю днів у певному місяці. Виконану дію школяр має зафарбувати будь-яким кольором. Пропонуємо такий варіант календаря (рис. 2.2.).

Третьюкласники ознайомилися з календарем соціальної активності наступного дня після проведення констатувального експерименту. Їх зацікавили завдання різного спрямування, а деякі завдання викликали сумнів

«Чи я зможу це зробити?». Після того як минув місяць, більшість учнів продемонстрували класу свої календарі. Вони досягли поставленої мети, тому пишалася своєю роботою. Але були й ті, хто виконав лише декілька завдань і припинив процес заповнення на другому тижні, а також спостерігалися випадки загублення календаря. Оскільки така вправа є довготривалою, то кожного дня варто запитувати учнів про їхній успіх, щоб вони не відкладали завдання на потім і змогли поділитися своїми досягненнями. Аналіз результатів свідчить, що в тих дітей, які виконали завдання з календаря, покращився рівень соціальних навичок.

Рис. 2.2. Календар соціальної активності дитини

9. Вправа «Поціль у емоційну мішень». Вчитель розробляє дартс, де у кожній секції записані різні емоції (рис. 2.3.). З центра йдуть найбільш бажані емоції, а в останніх секціях – небажані. Протягом шкільного дня діти відправляються на полювання за емоціями. Вони записують на маленьких папірцях ім'я людини з побаченою емоцією, потім згортають їх у трубочку і приклеюють двостороннім скетчем у відповідний сектор. Наприкінці дня учні бачать, які емоції переважали в однокласників. Учитель розгортає

папірці та зачитує імена у відповідному секторі, а ті діти, ім'я яких було названо, мають підтвердити чи спростувати це.

Учні охоче записували та прикріплювати прізвища в сектори емоцій. Назви тих емоційних станів, як були незнайомими учням, розшифровувалися під час пояснення вправи. Одні сектори емоцій були повністю заповнені, а інші – залишалися пустими або ж з декількома аркушами. Деякі припущення дітей були хибними, але з кожним разом, вони все частіше потрапляли в ціль. У такий спосіб почали краще розпізнавали емоції однокласників.

Рис. 2.3. Приклад оформлення гри «Поціль у емоційну мішень»

10. Вправа «День подяки». Учні разом з учителем обирають день тижня, в який виражатимуть свою турботу за приємні спогади чи справи – написаною подякою. Діти повинні подумати, кому б хотіли віддячити (як персоналу школи, так і здобувачам освіти). Для цього варто написати слова вдячності на маленьких аркушах для нотатків з будь-яким зображенням та прикріпити їх на магнітну дошку. Згодом, в один з таких днів, можна зробити невеличкі кошики, де на бамбукових паличках або синельних дротах будуть приклеєні ці нотатки і подарувати їх на згадку тому, кому вони адресовані. До того ж, кошики можна декорувати власноруч зробленими доробками [32].

У ході експерименту учнями 3-Б класу було створено кошик подяки для класного керівника (рис. 2.4.). Діти на стікерах писали як слова, так і речення вдячності. Оформили букет вирізаними квітами, які поєднали з листочками на паличках та дротах. Такий букет завжди стоїть на видному місці, що показує те, наскільки ця людина важлива в житті дітей.

Рис. 2.4. Кошик подяки для вчителя

11. Вправа «Ліга героїв». Для того, щоб почати її виконувати, варто розробити набір карток із завданнями (їх кількість відповідає кількості пар у класі), які полягають у здійсненні доброго вчинку. Учні об'єднуються в пари, вибирають одну картку з коробки добрих справ, що у вигляді серця. На ній написано завдання, яке потрібно виконати або ідея, яку варто реалізувати протягом двох тижнів (рис. 2.5.).

Парне виконання завдань на початку викликало сумніви в дітей, оскільки треба було не полінуватися, а знайти спільно час поза уроками, щоб зробити написане. Все ж таки пари учнів доклали зусиль та стали справжніми героями, бо здійснили добрий вчинок чи реалізували задуману ідею протягом вказаного часу. Вони залишилися задоволеними, оскільки отримали схвальні відгуки від інших за наполегливу працю.

Зобразіть 4 пари краєвих друзів з мультфільмів.
До кожної пари напишіть Вашу улюблену фразу, яку кажуть у мультфільмах герої.
Р. 5. ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ЗА QR-КОДОМ.

Створіть коло вирішення конфліктів, що складається з 6 або > правил. Обов'язково до правил намалюйте малюнки.

Придумайте танцювальний флешмоб або скористайтеся допомогою Google. Залучіть до нього 8 своїх однокласників чи учнів з паралельних класів. ЗНИМІТЬ ВІДЕО.

Уявіть, що ви дизайнери. Розробіть 8 листівок (наприклад, з побажанням вдалого дня, гарного настрою, про дружбу).
ПОДАРУЙТЕ ЇХ ТИМ, КОГО ЦІНУЄТЕ.

Зробіть крутезні 9 селфі з учителями та однокласниками, на яких покажіть 9 різних емоцій.
Р. 5. 1 СЕЛФІ = 1 ЕМОЦІЯ.

Створіть плакат з прислів'ями та приказками про дружбу. До кожного з них доберіть малюнок (виріжте з журналів, газет або намалюйте).

Напишіть таємний лист працівникам їдальні. Окрім слів вдячності, додайте малюнок.
Р. 5. ЗАЛИШТЕ В ЇДАЛЬНІ ПІСЛЯ СНАДАНКУ.

Виготовте з картону й стрічки олімпійську медаль вчителю фіз-ри. З іншого боку напишіть:
ДЛЯ НАС ВИ ДОРОЖЧІ ЗА ОЛІМПІЙСЬКЕ ЗОЛОТО!

Намалюйте портрет свого класного керівника. Поруч зобразіть три його емоції.
Р. 5. НЕ ЗАБУДЬТЕ ПОДАРУВАТИ.

Знайдіть 5 цікавих руханок. Проводьте по одній кожного дня.

Протягом тижня скажіть вчительці англійської приємні фрази:
1. «You are so beautiful today».
2. «You make me feel happy».
3. «You are fun to be with».

Складіть список 6 коротеньких мультфільмів, які варто подивитися людям, щоб бути добрішими. Двох героїв з кожного мультфільма намалюйте поруч з їх назвами.
Р. 5. ПРИКЛАД МУЛЬТИКА ЗА QR-КОДОМ.

Зробіть квіти у техніці оригамі. Подаруйте їх прибиральницям.
Р. 5. СКАЖІТЬ СЛОВА ВДЯЧНОСТІ.

Напишіть гарний відгук про бібліотекарів та віднесіть його у шкільну бібліотеку.

Розробіть плакат порад, які допоможуть почуватися щасливими. Використовуйте не лише слова, а й малюнки.

Рис. 2.5. Завдання для гри «Ліга героїв»

12. Вправа «Браслет для однокласника». Учитель друкує учням власноруч розроблені браслети або знаходить шаблони в Інтернеті. Браслет виступає водночас розмальовкою, тому варто врахувати колір паперу. Їх можна створювати відповідно до тематики уроку, дня чи тижня, до якоїсь події чи свята. Учням пропонується вибирати браслети з надписами не собі, а своїм однокласникам, дивлячись на їх роботу протягом певного проміжку часу, який визначає вчитель. Надписи можуть бути тими мовами, які вчать школярі в закладі освіти та мають включати різні сторони розвитку особистості. Наприклад, вказавши те, що найкраще виходить у цього учня, як співпрацює дитина з іншими, підбадьорити або надихнути, чи з метою поштовху до покращення якості праці. Таку вправу бажано проводити не кожного дня, оскільки вчителю доведеться виділити багато часу та докласти значних зусиль для підготовки матеріалів.

Вправа проводилася на уроці образотворчого мистецтва. Діти по одному підходили до дошки, на якій були прикріплені браслети та вибирали один з них для свого однокласника. Це відбувалося протягом уроку. Оскільки урок проводився незадовго до Геловіну, то було запропоновано браслети-розмальовки з гарбузом та різними персонажами (рис. 2.6.). Зауважимо, що жоден браслет не повторювався, адже акцентуємо увагу на тому, що всі діти різні. Третьюокласники намагалися працювати якомога активніше та старанніше, щоб отримати такий браслет. Часом у дітей щось не виходило в процесі роботи над темою уроку, тому в такі моменти вчасно надавалася підтримка від однокласників. Усі школярі отримали браслети та на перерві, за власним бажанням, детальніше розглядали браслети інших. Безперечно, ця вправа сподобалася учням, оскільки в них було бажання виконати її ще, але в інший день.

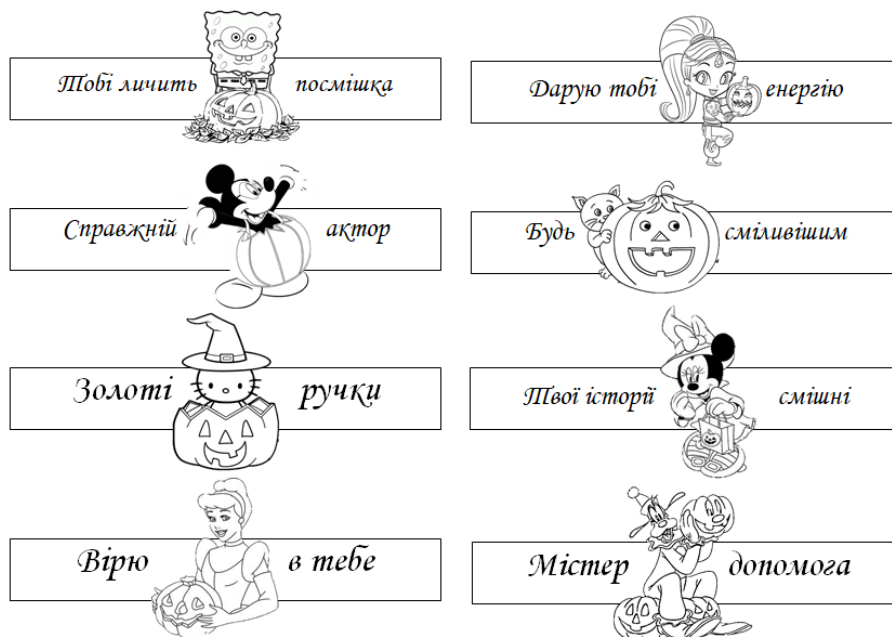

Рис. 2.6. Приклад оформлення браслетів до надвечір'я Дня всіх святих

На основі аналізу процесу підготовки завдань, спостереження за роботою учнів з їх виконання, аналізу вражень учнів від процесу і результатів роботи можемо визначити умови застосування системи вправ для формування соціальних навичок молодших школярів.

1. Вчителю варто створювати розвивально-творче середовище, в межах якого школярі будуть взаємодіяти один з одним, розробляти та презентувати свої роботи. Для цього враховуємо мотиваційний компонент, побажання здобувачів освіти як фундамент для наочного наповнення та форм проведення.

2. Перед проведенням вправи слід ознайомлювати учнів з її ходом, декількома власними прикладами виконання, умовами успішного проведення.

4. Якщо ця вправа тривала, то час від часу варто перепитати про стан її виконання, надати інформаційну допомогу.

5. Необхідно спостерігати за ходом вправ та дізнатися про внесок кожного учня в групових, парних роботах.

Після застосування системи вправ було проведено контрольний зріз, за допомогою анкетування та бесід з учнями з метою виявлення в них рівня сформованості соціальних навичок.

В експериментальному класі (3-Б) отримали такі результати: 5 учнів мають середній рівень сформованості соціальних навичок (23 %), 12 учнів – достатній (55 %), 5 учнів – високий (23 %) (рис. 2.6.). Учні контрольного класу (3-А) мають такі результати: 1 учень має низький рівень сформованості соціальних навичок (5 %), 6 учнів – середній (33 %), 8 учнів – достатній (44 %), 3 учні – високий (17 %) (рис. 2.7.).

Сумарний показник усіх відповідей на закриті питання в експериментальній групі підвищився з 62 % до 72 %, а в контрольній – знизився з 70 % до 66 %. Якщо на констатувальному етапі відповіді на питання цього типу в учнів 3-А класу були трохи кращими, то тепер навпаки.

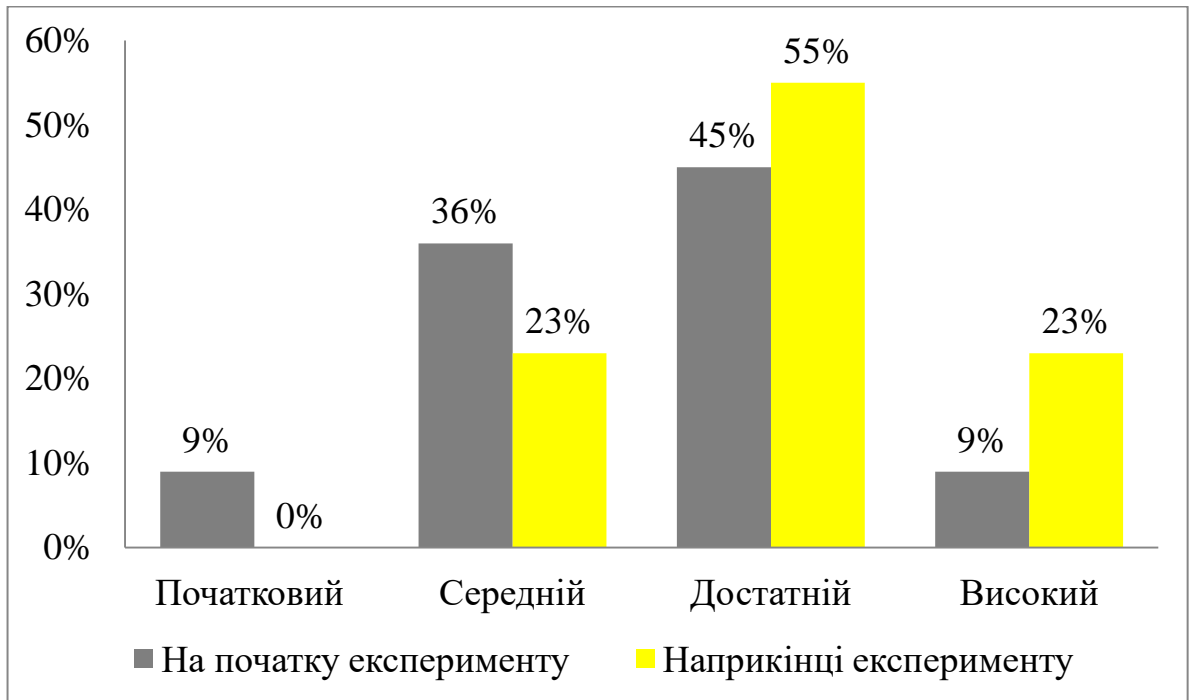

Рис. 2.6. Порівняння рівнів сформованості соціальних навичок учнів в експериментальному класі

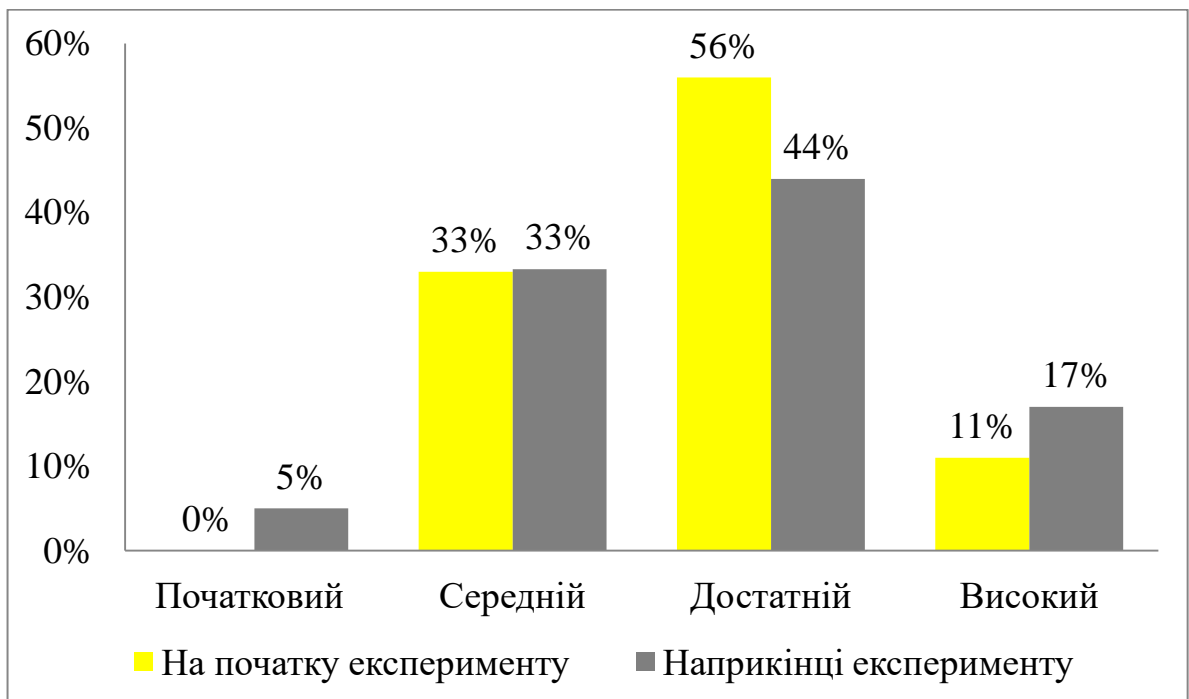

Рис. 2.7. Порівняння рівнів сформованості соціальних навичок учнів у контрольному класі

Аналіз результатів контрольного зрізу дозволив зробити такі висновки:

1. Майже всім учням подобається співпрацювати більше, ніж працювати самостійно, що свідчить про згуртованість класу.

2. Найбільш корисними та цікавими для третьокласників були емоційні хвилинки та календар соціальної особистості, які, на наш погляд, варто використовувати на уроках та позаурочній діяльності в початковій школі.

3. Після систематичного впровадження вправ більшості учням легше розрізняти та розуміти емоції однокласників, а також демонструвати власний правдивий емоційний світ іншим.

4. Однакова кількість учнів у двох класах (по 14 осіб) віддають перевагу рекреації, тобто активним видам дозвілля, а саме рухливим іграм, що поєднують у собі взаємодію з оточенням.

5. Більшість молодших школярів практикують активне слухання вислуховуючи співрозмовника через встановлення невербального контакту й уточнюючи повідомлення, а також усвідомлюють важливість обміну думками розвиваючи комунікаційні навички.

6. Загалом третьокласники обирають примирення, пошук консенсусу під час конфліктних ситуацій та розв'язують проблеми конструктивно аналізуючи їх. Незначна кількість учнів спочатку діють, а потім думають, тому такі випадки призводять до образливого ставлення один до одного та ще гірше, появи булінгу в класі. Отже, показують ще й низький рівень саморегуляції.

7. Школярі віддають перевагу очному навчанню на противагу дистанційному. Оскільки на відкрите питання 15 учнів експериментального класу та 16 учнів контрольного класу відповіли, що вчилися б у школі, так як у закладі освіти є друзі, однокласники, з якими можна пограти і поговорити; вчителька все зрозуміло пояснює; хороші вчителі; смачно готують у їдальні; цікаво дізнаватися нове, а вдома вчитися важко, бо відволікаються від роботи, а також нудно. Дев'ять учнів з 3-Б класу та двоє з 3-А класу обрали б домашнє навчання, аргументувавши це так: можна спати; влаштувати відпочинок у будь-який час; помалювати; прокидатися, коли зручно; можна приготувати їжу; швидко зробити уроки.

Отже, після повторного діагностування учнів експериментального класу встановлено:

- школярів з низьким рівнем розвитку соціальних навичок не виявлено,
- показники учнів з середнім рівнем знизився з 36 % до 23 %,
- показники достатнього рівня підвищилися з 45 % до 55 %,
- показник серед учнів з високим рівнем змінився з 9 % до 23 %.

Контрольний зріз у 3-Б класі показав такі результати:

- виявлено 1 учня з низьким рівнем розвитку соціальних навичок;
- показники середнього рівня не змінилися;
- показник учнів з достатнім рівнем знизився з 56 % до 44 %;
- показник серед учнів з високим рівнем підвищився з 11 % до 17 %.

Співвіднесення даних отриманих наприкінці формувального експерименту, свідчить про зростання рівня сформованості соціальних навичок в учнів експериментального класу. Таким чином, одержані результати підтвердили ефективність системи дібраних і створених вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів.

Висновки до другого розділу

З метою визначення стану сформованості соціальних навичок молодших школярів було проведено констатувальний експеримент, результати якого показали, що відсоток учнів експериментального класу з достатнім рівнем прирівнюється до сумарних відсотків низького та середнього рівнів. Значно менше третьокласників, у яких зафіксовано високий рівень досліджуваної готовності.

Результати діагностичного дослідження показали недостатній рівень сформованості соціальних навичок. Тому, враховуючи актуальність даної проблеми, було проведено формувальний експеримент, який полягав у використанні активних форм, методів організації освітнього процесу, зокрема розроблено систему вправ, що сприяли залученню учнів до різноманітної соціальної діяльності в школі та за її межами. З учнями проведено такі вправи: «Ти – молодець», «Сурдопереклад», «Аукціон», «Емоційний світ мультфільмів», «Слайд-шоу», «Середовище», «Колаж почуттів і потреб», «Календар моєї соціальної активності», «Поціль у емоційну мішень», «День подяки», «Ліга героїв», «Браслет для однокласників».

Порівняльний аналіз результатів сформованості соціальних навичок у школярів наприкінці експериментального дослідження у контрольних та експериментальних класах свідчить про підвищення рівня розвитку соціальних навичок в учнів експериментального класу. У цієї групи переважає достатній рівень розвитку соціальних навичок учнів, не зафіксовано учнів з низьким рівнем, а також збільшилася кількість учнів з високим рівнем сформованості соціальних навичок на 14 %.

Діагностика рівня соціальних навичок молодших школярів дозволяє стверджувати, що ефективним методом урочної та позаурочної діяльності є вправи, спрямовані на набуття ними соціального досвіду. Результати їх впровадження засвідчили позитивну динаміку рівнів розвитку соціальних

навичок молодших школярів, активізації в учнів пізнавальних процесів та підвищенню мотивації.

Отже, одержані результати підтверджують ефективність використання розробленої системи вправ та реалізації умов її застосування, оскільки це сприяло зближенню школярів, дало змогу налагоджувати співпрацю між ними, поліпшувати комунікацію, розуміти емоції та мову тіла одне одного, встановлювати дружні зв'язки у процесі практичної діяльності, що є передумовою для застосування набутого у реальному житті та віртуальному середовищі.

ВИСНОВКИ

Теоретично-експериментальне дослідження, яке проведено відповідно до визначених у вступі завдань, дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження обґрунтовано необхідність формування соціальних навичок особистості. Підтверджено роль сучасної системи освіти, яка вже не може орієнтуватися на передачу академічних знань, у розвитку в учнів фундаментальних людських якостей, що даватимуть змогу тримати під контролем технологічний і соціальний прогрес та забезпечать можливість успішної адаптації у соціумі. Проаналізовано зміст початкової освіти щодо можливостей для розвитку соціальних навичок учнів.

2. Проаналізовано сутність поняття «соціальні навички», що дозволило визначити його як систему навичок, що виявляються в поведінці людини по відношенню до інших, які варто вдосконалювати протягом життя для покращення стосунків з оточенням через розуміння своїх дій та діяльність соціуму. Встановлено, що до ключових соціальних навичок відносять: емпатію, ефективне спілкування, співпрацю, вирішення конфліктів і проблем, активне слухання, саморегуляцію.

Розглянуто особливості формування соціальних навичок молодших школярів в освітньому процесі та інформаційному просторі.

3. Виділено критерії розвитку соціальних навичок учнів у практиці початкової школи: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий, оцінно-рефлексивний. Описано показники їх сформованості. На основі критеріїв та показників визначено рівні розвитку соціальних навичок для учнів початкових класів: високий, достатній, середній, початковий.

З метою визначення стану проблеми розвитку соціальних навичок молодших школярів було проведено констатувальний експеримент, результати якого показали, що із 40 респондентів початковий рівень розвитку соціальних навичок мають 5 % третьокласників, середній – 35 %, достатній –

50 %, високий – 10 %. На підставі отриманих результатів зафіксовано, що в сучасній початковій школі створюються сприятливі умови для побудови та підтримання міцних стосунків між учасниками освітнього процесу, але не для всіх учнів, оскільки для 60 % таке середовище сприяє розвитку соціальних навичок, а для 40 % потребує модернізації.

4. Розроблено та впроваджено систему вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів. З'ясовано, що процес впровадження цих вправ на уроках сприяло розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів, що дало можливість поглибити знання про норми й правила соціальної взаємодії, сприяє розвитку навичок роботи в колективі, вмінню відстоювати свою думку.

Використання соціальних ігор і вправ, зокрема театралізованих; складання соціальних історій; проведення волонтерських заходів та участь у них; створення і регулярне заповнення щоденника добрих справ; перегляд творів мистецтва й мультимедійних видань з метою аналізу системи відносин; користування соціальними мережами для зближення з однокласниками, учнями інших шкіл і країн через поширення дидактичного, творчого, ознайомлювального контенту на уроках та в позакласній діяльності, забезпечує цілісне уявлення молодших школярів про парадигму суспільного життя, яку створено умовами певного середовища.

Результати формульовального експерименту підтвердили ефективність розробленої системи вправ та показали зростання рівня розвитку соціальних навичок в учнів експериментального класу.

Узагальнення результатів аналізу досліджуваної проблеми в теорії та практиці свідчить про те, що якість та результативність набуття навичок залежить від репрезентованого педагогом та батьками прикладу, учнівської обізнаності соціальних норм та правил, успішного включення в освітній процес ігор і вправ на згуртованість учнів та розуміння ними інших людей.

Отже, усі поставлені завдання виконано, мету досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1-5.
2. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
3. Бібік Н. М., Бондарчук Г. П. Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 136 с.
4. Борбич Н. В. Особливості шкільної соціалізації учнів початкових класів. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Полтава, 2009. Вип.2. С. 4-8.
5. Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
6. Вашуленко О. В. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
7. Вчимося жити разом : посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа) / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко та ін. К. : Видавництво «Алатон», 2017. 376 с.
8. Демченко О. П. Соціальна обдарованість: сутність і прояви. *Теоретико-методологічні засади психологічної допомоги обдарованій особистості в освітньому просторі* : тези доповідей XII наук.-практ. семінару (22 квітня 2021 р.). Київ : Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України, 2021. С.13-15.
9. Державний стандарт початкової загальної освіти. Київ, 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 16.06.2021).

10. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник для батьків / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець [та ін.]. К.: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
11. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3 (37). С. 144-147.
12. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
13. Журавльова Л. П., Шпак М. М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(25), Issue: 49. 2015. P. 85-88.
14. Захист дітей у цифровому середовищі : рекомендації для батьків та освітян. Міжнародний союз електрозв'язку. 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1KO5MeC73lLCEhszi4kjjxQ4CzkAB2woUI/view?usp=sharing> (дата звернення: 20.02.2021).
15. Інструмент демократичного розвитку школи: практичний посібник. Європейський центр імені Вергеланда, 2019. URL: https://www.schools-for-democracy.org/images/documents/75/praktychnyi_posibnyk_dlya_shkil_ua.pdf
16. Капінус А. Навчальне співробітництво як засіб ефективного навчання молодших школярів. *Витоки педагогічної майстерності*. Сер. : Педагогічні науки. 2014. Вип. 13. С. 162-168.
17. Киричук І. С, Турчина І. С., Лимар Ю. М. Профілактика булінгу в шкільному середовищі. Наукові записки. Сер. : Психолого-педагогічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 2020. № 3. С. 64-70.
18. Кисла О. Ф. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до попередження булінгу в учнівському колективі. *New inception*. Чернігів, 2020. №2. С 34-40.
19. Кисла О. Ф., Ландар Т. О. Реалізація ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. *Молодий вчений*. Херсон, 2019. Вип. 8. (72), серпень. С. 241-244.

20. Коновальчук М. В. Розвиток «м'яких навичок» майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення дисциплін вільного вибору. *Eurasian scientific congress : Abstractsof VI International Scientificand Practical Conference*, м. Барселона (Іспанія), 14-16 червня 2020. С. 294-299.

21. Лимар Ю. М., Непоп Ю. М. Організація групової та парної роботи учнів початкової школи. *Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листопада-1 грудня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. С. 26-28.

22. Лимар Ю. М., Чекан Ю. М. Нові професійні ролі вчителя в умовах Нової української школи. *Інноваційна педагогіка* : зб. наук. праць. Вип. 15. Т. 2. Одеса, 2019. С. 82-85.

23. МОН оновило свідоцтва досягнень для 1-2 і 3-4 класів. 2021. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-onovylo-svidotstva-dosyagnen-dlya-1-2-i-3-4-klasiv-dyvitsya-dokumenty/> (дата звернення: 14.08.2021).

24. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / за заг. ред. М. Грищенка. Київ, 2016. 36 с.

25. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації : соціально-педагогічний аспект. К.: ФОП Стеценко В. В. 2016. 192 с.

26. Сіренко В. В. Психоемоційний вплив ранкових зустрічей на молодших школярів у Новій українській школі. *Початкова освіта: сучасні перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 14 грудня 2018 року) ; Кременчуцький педагогічний коледж імені А. С. Макаренка. Кременчук: Методичний кабінет, 2018. С. 57-59.

27. Сударик О. С., Коновальчук І. М. Сутність соціальної компетентності молодших школярів. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. молодих науковців та студентів (2-3 листопада 2020 р.) Випуск 7. Бердянськ, Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Ізмаїл, Кам'янець-

Подільський, Київ, Кропивницький, Мукачєво, Полтава, Ужгород, Умань, Херсон, 2020. С. 200-203.

28. Тадаєва А. В. Кіберсоціалізація як складова соціалізації дітей молодшого шкільного віку в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 42. С. 242-249.

29. Типові освітні програми для 1-2 класів НУШ. 2019. 123 с.

30. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 3- 4 клас. 2019. 92 с.

31. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3- 4 клас. 2019. 68 с.

32. Хшанович К. О. «А ти заповнив відерце добрими справами?», або 5 кроків навчити дитину доброти. 2019. URL: <https://vseosvita.ua/news/a-ti-zapovniv-viderce-dobrimi-spravami-abo-5-kroktiv-navciti-ditinu-dobroti-3961.html> (дата звернення: 16.05.2021).

33. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.

34. Шлейхер А. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів : Літопис, 2018. 296 с.

35. Шпеко А. А. Вплив соцмереж на розвиток соціальних навичок молодших школярів. *Інноваційні програми і проекти в психології, педагогіці, освіті* : Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 березня 2021 р.) ; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Одеса : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2021. С. 66-70.

36. Шпеко А. А. Форми і методи розвитку соціальних навичок молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 34. Т. 1. Одеса, 2021. С.152-156.

37. Шпеко А., Лимар Ю. Розвиток соціальних навичок молодших школярів шляхом залучення до театральної діяльності. *Актуальні проблеми формування творчої особисті педагога* : збірник матеріалів V Міжнар. Інтернет-конференції (м. Вінниця, 22-23 квітня 2021 р.) / за ред. О. А. Голук ;

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. С. 602-605.

38. Шпеко А. А., Лимар Ю. М. Використання театралізованих вправ для розвитку соціальних навичок молодших школярів. *Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Чернігів, 11-12 червня 2021 р.) ; Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2021. С. 92-95.

39. Бондарева И. И. Развитие социальных навыков и умений гражданского поведения у младших школьников: методическое пособие. Н. Новгород: Нижегородский институт развития образования, 2011. 59 с.

40. Калинина Н. В. Социальная компетентность младшего школьника: формирование конструктивных поведенческих стратегий. *Ученые записки. Сер. Психология. Педагогика*. Т. 1, № 3-4. 2008. С. 7-13.

41. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования. Изд-е 8-е, испр. и доп. М.: Академия, 2013. 240 с.

42. Опарина Е. В. Формирование социальных навыков школьников во внеурочной проектной деятельности в разновозрастных группах. *Педагогика. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2018. № 1 (09). С. 83-87.

43. Bergland, Chr. (2012). Cooperation and Teamwork Build Intelligence: Mastering the ability to cooperate while competing. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-athletes-way/201205/cooperation-and-teamwork-build-intelligence> (дата звернення: 15.02.2021).

44. Canney, C., Byrne, A. (2006). Evaluating circle time as a support to social skills development – reflections on a journey in school based research. *British Journal of Special Education*. 33 (1). P. 19-24.

45. Demchenko, O., Koval, T., Vatsa, M., Lyman, Ju., Turchyna, I. (2020). Развитие рефлексивного компонента готовности будущих педагогов к работе с одаренными детьми во время тренинговых занятий. *Society. Integration. Education*. I. P. 119-132.
46. Demchenko, O., Stakhova, I., Davydova, M., Larina, I., Lyman Ju., Strilets, S. (2021). Подготовка будущих педагогов к развитию одаренности детей дошкольного и младшего школьного возраста средствами театрализации. *Society. Integration. Education*. II. P. 165-177.
47. Drama Games and Theatre Activities. URL: <https://www.dramanotebook.com/drama-games/> (дата звернення: 11.04.2021).
48. Elliott, S. N., Busse, R. T. (1991). Social skills assessment and intervention with children and adolescents. *School Psychology International*, 12 (1-2). P. 63-83.
49. Gresham, F. M. (2002). Best practices in social skills training. In A. Thomas & J. Grimes (Eds.), *Best practices in school psychology IV* (p. 1029–1040). Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
50. Johnson, D. W., Johnson, R. T. (2017). Cooperative learning. University of Minnesota. URL: http://ecoasturias.com/images/PDF/ponencia_zaragoza_David_Johnson.pdf
51. Jurevičienė, M., Kaffemanienė, I., Ruškus, J. (2012). Concept and structural components of social skills. *Education. Physical Training. Sport*. 3 (86). P. 42-52.
52. Kennedy-Moore, E. (2011). What are social skills? *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/growing-friendships/201108/what-are-social-skills> (дата звернення: 22.01.2021).
53. Magliano, J. (2017). Why a child's social-emotional skills are so important Here are five ways you can promote these abilities in children. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-wide-wide-world-psychology/201701/why-child-s-social-emotional-skills-are-so-important> (дата звернення: 18.06.2021).

54. Muzzamil, F., Syafrida, R., Permana, H. (2020). The effects of smartphones on social skills in Industry 4.0. *Teacher Education and Professional Development in Industry 4.0*. 1. P. 72-75.

55. OECD. (2018). Social and emotional skills: Well-being connectedness and success. Paris. URL: [http://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Well-being,%20connectedness%20and%20success.pdf%20\(website\).pdf](http://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Well-being,%20connectedness%20and%20success.pdf%20(website).pdf)

56. Pruetz, K. D. (2017). Life skills to have before starting kindergarten : With emphasis on life skills vs. work skills. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/once-upon-child/201702/life-skills-have-starting-kindergarten> (дата звернення: 27.01.2021).

57. Topornycky, J., Golparian, S. (2016). Balancing openness and interpretation in active listening. *Collected Essays on Learning and Teaching*. 9. P. 175-184.

58. Whiting, K. (2020). These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/> (дата звернення: 21.01.2021).

59. World Health Organization. (2003). Skills for health : skills-based health education including life skills : an important component of a child-friendly/health-promoting school. Geneva, 83 p.

ДОДАТКИ**Додаток А****Анкета****для виявлення рівня сформованості соціальних навичок
молодших школярів**

Прізвище, ім'я _____ Клас _____

Прочитай уважно запитання. Свою відповідь обведи кружечком.

1. Ти впевнено висловлюєш свою думку?

- а) Так.
- б) Ні.
- в) Іноді.

2. Щоб ти обрав/обрала:

- а) Виконувати проєкт самостійно.
- б) Виконувати проєкт у групі.
- в) Виконувати проєкт у парі.

3. Чи показуєш ти свої справжні емоції у класі?

- а) Так.
- б) Ні.
- в) Іноді.

4. Тобі зрозумілі емоції інших людей?

- а) Так.
- б) Ні.
- в) Іноді.

5. Подивися на зображення. У якій ситуації ти найчастіше опиняєшся?

а

б

в

6. Коли хтось хоче розказати тобі важливу для нього інформацію, ти:
- а) Відкладаєш це на потім.
 - б) Дивишся йому в очі і уважно слухаєш.
 - в) Можеш відволікатися на щось, але слухаєш.
 - г) Погоджуєшся вислухати, хоча й постійно перебиваєш його.
7. Як ти вважаєш, чи важливо обмінюватися думками?
- а) Важливо.
 - б) Неважливо.
8. Якщо однокласник не захоче тобі допомогти, ти:
- а) Образишся.
 - б) Посваришся з ним.
 - в) Запитаєш інших учнів про допомогу.
 - г) Спробуєш сам вирішити це питання.
9. Як ти вирішуєш конфліктні ситуації?
- а) Бійкою або сварками.
 - б) Просиш старших владнати їх.
 - в) Ретельно продумаєш план дій та самостійно вирішуєш їх мирним шляхом.

Прочитай уважно запитання. Поділися, будь ласка, думкою.

10. Якби тобі запропонували навчатися вдома постійно, ти б погодився/погодилася? Чи краще у школі? Чому? Обґрунтуй думку декількома реченнями.

Додаток Б

Питання для усного опитування учнів на тему:

«Розвиток соціальних навичок у мережі Інтернет»

1. Скільки часу на день ти користуєшся соціальними мережами?
2. Для чого ти заходиш у Інтернет?
3. Ти створюєш власні відео для того, щоб поширити їх у Інтернеті?
4. Яку соціальну мережу вважаєш найкращою? Чому?
5. Коли ти розмовляєш по відеозв'язку, то можеш зосередитися на розмові?
6. У тебе є кумири в Інтернеті? Назви їх.
7. Коли листуєшся з кимось в Інтернеті, що тобі допомагає виразити емоції?
8. Чи бачиш ти недоліки соціальних мереж? Які?
9. Тобі доводилося створювати щось разом з друзями, батьками чи вчителем для поширення в Інтернеті?
10. Поділись, які слова ти дізнався/дізналася під час перегляду стрічки новин?
11. За допомогою соцмереж можна стати людянішим? Чому?
12. Чому ти навчився / навчилася завдяки проведеному часу в соціальних мережах?

Додаток В

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні вчителі початкових класів!

З метою вивчення Вашого досвіду з проблеми розвитку соціальних навичок молодших школярів просимо Вас відповісти на питання анкети:

1. У якому класі Ви викладаєте?
 - а) Першому.
 - б) Другому.
 - в) Третьому.
 - г) Четвертому.
2. На вашу думку, які навички є важливішими для молодших школярів?
 - а) Академічні.
 - б) Соціальні.
3. Який словесний метод переважає на Ваших уроках?
 - а) Розповідь.
 - б) Пояснення.
 - в) Бесіда.
4. Чи кожного дня у Вашому класі проходять емоційні хвилинки (наприклад, діти обирають смайлик, що показує їх настрій)?
 - а) Кожного.
 - б) Не кожного.
5. Які методи й форми роботи Ви пропонуєте своїм учням для розвитку соціальних навичок?

6. Чи використовуєте Ви соціальні мережі як засіб спілкування з учнями або батьками?
 - а) Так.
 - б) Ні.

7. Ви помічали явище булінгу в своєму класі?
- а) Так.
 - б) Ні.
8. Як часто учні Вашого класу працюють у групах або парах?
- а) Кожного дня.
 - б) Один раз на тиждень.
 - в) Декілька разів на тиждень.
 - г) Раз на місяць.
9. Чи здійснюєте Ви рефлексію своєї діяльності та взаємодії з учасниками освітнього процесу?
- а) Так
 - б) Ні.
10. Ви залучаєте школярів до волонтерства?
- а) Так
 - б) Ні.
11. Чи створювали Ви щось спільне зі своїми учнями для поширення в Інтернеті?
- а) Так.
 - б) Ні.
12. Чи об'єднуєте Ви молодших школярів з паралельних класів з метою створення спільних проєктів, свят тощо?
- а) Часто.
 - б) Рідко.
 - в) Інколи.
13. Що має робити учень, на Вашу думку, щоб стати соціально активною особистістю?
-
-

Дякуємо за Ваші відповіді!